

INSTYTUT WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI

prof. dr hab. Elżbieta Holewińska – Łapińska

***Orzecznictwo w sprawach
o „odzyskanie” pełnej władzy rodzicielskiej***

Warszawa 2013

Spis treści

I. Przedmiot badania i ogólna charakterystyka jego wyników	1
1. Uwaga wprowadzająca	1
2. Informacje ogólne o sposobie ukształtowania władzy rodzicielskiej nad dziećmi w dniu wszczęcia postępowania, którego celem było „odzyskanie” pełnej władzy rodzicielskiej.....	3
3. Uzasadnienie oczekiwanej zmiany stanu prawnego i stan faktyczny odnośnie do pieczy nad dziećmi w dniu orzekania	5
4. Wybrane zbiorcze informacje o postępowaniach	6
II. Sprawy o przywrócenie władzy rodzicielskiej	11
1. Uwaga wprowadzająca	11
2. Ogólna charakterystyka rodziców i dzieci	12
2.1. Rodzice	12
2.2. Dzieci.....	16
3. Władza rodzicielska nad dziećmi w dniu wpływu wniosku	18
4. Postępowanie o przywrócenie władzy rodzicielskiej	20
4.1. Wnioskodawcy i ich argumenty o zasadności przywrócenia władzy rodzicielskiej, której są pozbawieni.....	20
4.2. Postępowanie dowodowe, rozstrzygnięcie wniosku, długotrwałość postępowania	22
4.3.1. Postępowanie dowodowe	22
4.3.2. Wynik postępowania	24
4.3.3. Czas trwania postępowania	26
III. Sprawy o „odzyskanie” pełnej władzy rodzicielskiej przez uchylenie jej ograniczenia	27
1. Uwaga wprowadzająca	27
2. Ogólna charakterystyka rodziców i dzieci	28
2.1. Rodzice	28
2.2. Dzieci.....	31
3. Postępowanie o „odzyskanie” pełnej władzy rodzicielskiej.....	36
3.1. Inicjatywa wszczęcia postępowania i jego uzasadnienie.....	36
3.2. Postępowanie dowodowe, wynik postępowania i czas jego trwania.....	37

IV. Przypadki ubiegania się o przyznanie władzy rodzicielskiej nad synami przez ojców ustalonych wyrokiem	40
V. Przypadki ubiegania się o uchylenie zawieszenia władzy rodzicielskiej.....	46
VI. Ustalenia i wnioski.....	50

I. Przedmiot badania i ogólna charakterystyka jego wyników

1. Uwaga wprowadzająca

Zaplanowane zostało przeprowadzenie pilotażowego badania orzecznictwa sądów powszechnych w sprawach o przywrócenie władzy rodzicielskiej. Miało ono stanowić jeden z elementów realizacji zadania zleconego Instytutowi Wymiaru Sprawiedliwości przez Departament Sądów Powszechnych Ministerstwa Sprawiedliwości, którym było ustalenie przydatności opinii ROD-K w wybranych sprawach rodzinnych.

Badane miały być sprawy zakończone w 2012 r. prawomocnym rozstrzygnięciem merytorycznym w sądach rejonowych przynależnych do każdej z apelacji¹.

Przyjęte zostało założenie, że treść instytucji prawnej, której stosowanie miało być przedmiotem analizy, wynika z brzmienia art. 111 § 2 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego i nie powinna budzić wątpliwości. Przywrócenie władzy rodzicielskiej, zgodnie z brzmieniem powołanego przepisu, może nastąpić, gdy uprzednio rodzic dziecka został tej władzy pozbawiony, zaś przyczyna będąca podstawą pozbawienia władzy rodzicielskiej ustała. Część wylosowanych sądów poinformowała, że takich spraw nie było². Okazało się także, że większość sądów, do których została przekazana prośba o udostępnienie akt do badania, przywrócenie władzy rodzicielskiej traktowało szerzej, obejmując nim wszystkie sprawy, których celem było „odzyskanie” pełnej władzy rodzicielskiej nad dzieckiem. Często nie było wśród nich

¹ Wylosowano Sądy Rejonowe w Gliwicach, Kędzierzynie-Koźlu, Kutnie, Koszalinie, Inowrocławiu, Olsztynie, Przemyślu, Radomiu, Tarnowie, Zielonej Górze, Żyrardowie. Okazało się jednak, że nie we wszystkich tych sądach były sprawy odpowiadające podanym kryteriom, bądź nie było oczekiwanej liczby spraw. Powstała konieczność wylosowania dodatkowych sądów i ponowienia prośby o akta spraw odpowiadających podanym wyżej kryteriom. Dodatkowo wylosowano do badania aktowego Sądy Rejonowe w Białymstoku, Bielsku-Białej, Gdańsku - Południe, Gnieźnie, Jeleniej Górze, Krakowie – Śródmieściu, Legionowie, Nowym Sączu, Piotrkowie Trybunalskim, Pruszkowie, Siedlcach, Toruniu, Zamościu. Podobnie jak poprzednio nie udało się pozyskać do badania zaplanowanej liczby spraw, o których mowa.

² Według danych Ministerstwa Sprawiedliwości w 2012 r. sądy załatwiły 4 577 spraw o przywrócenie władzy rodzicielskiej. W 2 770 (60,5%) przypadkach w całości lub w części uwzględniono żądanie, a w 469 (10,2%) sprawach postępowanie zakończyło się oddaleniem wniosku. Jak z powyższego wynika, w 2012 r. powinno być 3 239 spraw zakończonych rozstrzygnięciem merytorycznym (uwzględnieniem lub oddaleniem wniosku). Średnio więc na „sąd rodzinny” powinno przypadać nie mniej niż 10 takich spraw, w których w 85,5% przypadków żądanie wnioskodawcy zostało (co najmniej w części) uwzględnione.

w ogóle spraw z art. 111 § 2 k.r.o., a o ile były to stanowiły niewielki odsetek spraw przedstawionych jako spełniające wskazane kryteria badania. Mimo dwukrotnego „dolosowania” sądów, w celu pozyskania akt odpowiadających ustalonym kryteriom, napływały sprawy, które w większości nie były sprawami, o których mowa w art. 111 § 2 k.r.o.³

W tej sytuacji, zważywszy na „pomocniczy” charakter badania, jako mającego dostarczyć danych do oceny przydatności opinii ROD–K w wybranych sprawach rodzinnych, a zarazem pokazać „prawo w działaniu”, temat analizy został zmodyfikowany. Niniejsze opracowanie jest sprawozdaniem z wyników analizy akt spraw, w których 136 rodziców ubiegało się o „odzyskanie” *pełni władzy rodzicielskiej nad dzieckiem*, zakończonych w 2012 r. rozstrzygnięciem merytorycznym. Zbadane sprawy rozpoznało 25 sądów⁴, które nadesłały akta od jednej do 13 spraw.

Badanie objęło sprawy o *sensu stricto* przywrócenie władzy rodzicielskiej (art. 111 § 2 k.r.o.), których było 30 (a dotyczyły władzy rodzicielskiej 31 rodziców), co stanowi 22,3% analizowanych akt. W większości przypadków chodziło o odzyskanie pełnej władzy rodzicielskiej przez osoby, którym ją uprzednio ograniczono na podstawie art. 109 k.r.o. Spraw takich zbadano 94 (69,6%). Analizie poddano też 11 innych przypadków (8,1%). Były to sprawy z wniosków rodziców, którym zawieszono władzę rodzicielską na podstawie art. 110 k.r.o., oraz sprawy z wniosków mężczyzn, których ojcostwo ustalił sąd, ale władza rodzicielska nie została im przyznana.

Sprawy dotyczyły w 68 przypadkach (50%) tylko władzy rodzicielskiej matek, w 41 przypadkach (30,1%) tylko władzy rodzicielskiej ojców, a w 27 (19,9%) władzy rodzicielskiej obojga rodziców nad tymi samymi, wspólnymi ich dziećmi.

Orzeczenie, którego skutkiem był niezadowolający wnioskodawcę (podmiot informujący sąd o potrzebie wszczęcia postępowania) stan prawny odnośnie do

³ Przedstawiona sytuacja powoduje wątpliwość co do tego, według jakich kryteriów zaliczano w statystyce sądowej sprawy do grupy spraw „o przywrócenie władzy rodzicielskiej”. Być może część z 4 577 tak zakwalifikowanych postępowań to sprawy takich kategorii jak nadesłane do IWS.

⁴ Były to Sądy w Białymstoku, Bielsku-Białej, Gdańsku (Gdańsk – Południe), Gliwicach, Gnieźnie, Jeleniej Górze, Kędzierzynie-Koźlu, Koszalinie, Krasnymstawie, Krakowie – Śródmieściu (nadesłane akta pochodziły z Wydziału Zamiejscowego Rodzinnego i Nieletnich z siedzibą w Miechowie), Kutnie, wraz z Wydziałem Zamiejscowym w Łęczycy, Nowym Sączu, Olsztynie, Ostrołęce, Pruszkowie, Przemyślu, Radomiu, Rzeszowie, Tarnowie, Toruniu, Wrocławiu (Wrocław – Krzyki), Zamościu i Zielonej Górze.

władzy rodzicielskiej w 68,5 % przypadków zapadło co najmniej przed dwoma laty przed wszczęciem omawianych postępowań (do ponad 12 lat).

W 90 sprawach (66,2%) chodziło o władzę rodzicielską nad jednym dzieckiem, w 31 sprawach (22,8%) nad dwojgiem dzieci, a w 15 (11%) o władzę rodzicielską nad trojgiem lub czworgiem dzieci.

2. Informacje ogólne o sposobie ukształtowania władzy rodzicielskiej nad dziećmi w dniu wszczęcia postępowania, którego celem było „odzyskanie” pełnej władzy rodzicielskiej

W aktach były informacje dotyczące sposobu ukształtowania władzy rodzicielskiej 131 matek oraz 100 ojców (te wielkości są tu traktowane jako 100% dla każdego z rodziców). Jeżeli w danej sprawie chodziło o władzę rodzicielską matki nad więcej niż jednym dzieckiem, we wszystkich przypadkach była ona tak samo ukształtowana w stosunku do wszystkich dzieci. Analogiczna sytuacja dotyczyła ojców.

Pełna władza rodzicielska przysługiwała 19,1% matek i 9% ojców. 14,5% matek i 30% ojców było pozbawionych władzy rodzicielskiej, 61,1% matek oraz 47% ojców miało władzę rodzicielską ograniczoną na podstawie art. 109 k.r.o. W pozostałych przypadkach sytuacja była inna.

91% ojców i 88,2% matek pozbawiono władzy rodzicielskiej z powodu rażącego zaniedbywania obowiązków wobec dzieci. Trwała przeszkoda w wykonywaniu władzy rodzicielskiej była powodem jej pozbawienia jednej matki i 2 ojców. Nadużywanie władzy rodzicielskiej nie było samodzielnym powodem jej pozbawienia. Wystąpiło w jednym przypadku, łącznie z rażącym zaniedbywaniem obowiązków przez matkę.

Poddanie władzy rodzicielskiej nadzorowi rodzinnego kuratora sądowego było środkiem ograniczenia władzy rodzicielskiej w 82% przypadków odnośnie do matek i ojców, których władza rodzicielska była ograniczona na podstawie art. 109 k.r.o.

Przyczyny ingerencji w wykonywanie władzy rodzicielskiej przez matki i ojców, w ujęciu procentowym są przedstawione w tabeli (nie sumują się do 100, gdyż w poszczególnych sprawach występowało łącznie wiele przyczyn).

Tabela 1: Przyczyny ingerencji w wykonywanie władzy rodzicielskiej matek i ojców (w odsetkach, z uwzględnieniem spraw, w których przyczyny były znane)

L.p.	Przyczyny ingerencji w wykonywanie władzy rodzicielski	Przyczyny dotyczące matek	Przyczyny dotyczące ojców
1.	Nadużywanie alkoholu	34,9	42,6
2.	Naganny tryb życia	14,5	23,0
3.	Niewydolność wychowawcza	22,9	6,6
4.	Nieporadność życiowa	15,7	3,3
5.	Zawiniony brak dochodów	3,6	9,8
6.	Inne, szczegółowe, właściwe dla danej sprawy	49,4	65,6

Źródło: Opracowanie własne.

Pomijając różne szczegółowe sytuacje życiowe rodziców występujące w sprawach (pozycja 6 w tabeli), na pierwszym miejscu wśród przyczyn, które złożyły się na powstanie stanu faktycznego uzasadniającego ingerencję w wykonywanie władzy rodzicielskiej (z jej pozbawieniem włącznie) znajduje się nadużywanie alkoholu, zarówno odnośnie do matek (34,9%), jak i ojców (42,6%). „Naganny tryb życia”, przez który rozumie się naruszanie norm społecznych, popełnianie przestępstw, niepodejmowanie pracy z wyboru, utrzymywanie stałych kontaktów towarzyskich z osobami postępującymi podobnie, był jedną z przyczyn nienależytego wykonywania władzy rodzicielskiej przez 23% ojców i 14,5% matek.

Udział pozostałych przyczyn jest różny w zależności od płci rodzica. Nienależyte wykonywanie władzy rodzicielskiej przez matki w znacznej liczbie przypadków było skutkiem ich niewydolności wychowawczej wiążącej się z niskimi kompetencjami pedagogicznymi (22,9%) i ogólną nieporadnością życiową (15,7%). Dokonując znacznego uogólnienia i uproszczenia można potraktować te przyczyny, jako niezawinione. W przypadku ojców wystąpiły one także, lecz znacznie rzadziej niż w przypadku matek (nieporadność życiowa pięciokrotnie rzadziej, niewydolność wychowawcza ponad trzykrotnie rzadziej). Nieuprawniony byłby jednak zapewne wniosek o lepszych kompetencjach wychowawczych ojców. Zwykle ten aspekt charakterystyki ojców pozostawał „w cieniu” dominującej naganności ich postępowania (alkoholizmu, „pasożytniczego” trybu życia, niechęci do pracy i alimentowania własnych dzieci). Zapewne też ojcowie rzadziej sprawowali bezpośrednią pieczę nad dziećmi i nie mieli okazji do wykazania swoich kompetencji wychowawczych, dlatego nie stanowiły one przedmiotu oceny, podczas gdy

przykładowo brak alimentowania przez nich dzieci był ewidentny i dokładnie udokumentowany.

3. Uzasadnienie oczekiwanej zmiany stanu prawnego i stan faktyczny odnośnie do pieczy nad dziećmi w dniu orzekania

Najczęściej wskazywano na zmianę stanu faktycznego, który miał miejsce w przeszłości i zadecydował o oznaczonym w danej sprawie ukształtowaniu władzy rodzicielskiej (52,2%). Zważywszy na znaczny udział spraw dotyczących zmiany orzeczenia ograniczającego władzę rodzicielską przez nadzór kuratora rodzinnego, w 44% spraw wskazywano, że rodzina dobrze funkcjonuje i taki nadzór jest zbędny (wartości procentowe podane w tabeli nie sumują się do 100, gdyż w poszczególnych uzasadnieniach wniosków podawano więcej niż jeden argument na uzasadnienie przedstawionego żądania).

Tabela 2: Najczęściej podawane argumenty mające przemawiać za odzyskaniem pełnej władzy rodzicielskiej (w odsetkach)

Argumenty mające przemawiać za pełnią władzy rodzicielskiej	Procent
Ustały przyczyny, które spowodowały ingerencję dotyczącą władzy rodzicielskiej	52,2
Rodzina dobrze funkcjonuje – nadzór kuratora jest zbędny	44,0
Wnioskodawca nie nadużywa alkoholu	28,4
Potrzeby dziecka są należycie zaspokajane przez wnioskodawcę	18,7
Dziecko uczęszcza do szkoły/przedszkola i jest zadbane	16,4
Rodzic, którego dotyczy sprawa, podjął pracę (uzyskuje inne dochody)	12,7
Dziecko, które jest „w pieczy zastępczej”, chce być pod pieczę rodzica/rodziców	9,0
Dziecko pod pieczę rodzica uczęszcza do szkoły, uzyskuje promocje	9,0
Rodzic utrzymuje kontakty z dzieckiem, które jest „w pieczy zastępczej”	8,2
Wnioskodawca już faktycznie (dobrze) sprawuje pieczę nad dzieckiem	5,2
Pieczę aktualnie sprawowana jest wadliwa, stwarza zagrożenie dla dziecka	5,2

Źródło: Opracowanie własne.

Pozostałe argumenty miały bardziej skonkretyzowany charakter i zawierały głównie stwierdzenia wskazujące na pozytywne zmiany postawy rodzica (w szczególności zaprzestanie nadużywania alkoholu - w 28,4% spraw) oraz okoliczności dotyczące dziecka, pośrednio wskazujące, że rodzic sprawujący nad nim bezpośrednią pieczę czyni to zadowalająco (porównaj dane zawarte w tabeli).

W chwili orzekania dzieci w przeważającej liczbie spraw (78,8%) pozostawały pod bezpośrednią pieczę jednego lub nawet obojga rodziców. Najczęściej jednak pieczę sprawowały matki bez udziału ojców dzieci (w 47,8% przypadków). Oboje rodzice wspólnie sprawowali bezpośrednią pieczę nad dziećmi w 23,5% przypadków. Ten stan faktyczny wynikał z sytuacji prawnej odnośnie do ukształtowania władzy rodzicielskiej w zbadanych grupach spraw. Największy udział miały sprawy o odzyskanie pełni władzy rodzicielskiej przez rodziców, których władza rodzicielska była ograniczona przez nadzór kuratora sądowego.

Tabela 3: Piecza nad dziećmi w dniu orzekania

L.p.	Podmiot sprawujący bezpośrednią pieczę	Liczba spraw	Procent
1.	Oboje rodzice	32	23,5
2.	Matka bez udziału ojca dziecka	65	47,8
3.	Ojciec bez udziału matki	10	7,4
4.	Krewni matki (także jako rodzina zastępcza)	7	5,1
5.	Krewni ojca (także jako rodzina zastępcza)	3	2,2
6.	Niespokrewniona rodzina zastępcza, Rodzinny Dom Dziecka	2	1,5
7.	Dom Dziecka lub inna placówka (np. poprawcza)	13	9,6
8.	Inny podmiot/inna sytuacja	4	2,9
	Ogółem	136	100,0

Źródło: Opracowanie własne

4. Wybrane zbiorcze informacje o postępowaniach

Najczęściej (w 48 sprawach) postępowanie było wszczęte wskutek wniosków matek.

Tabela 4: Podmiot, z którego inicjatywy toczyło się postępowanie

L.p.	Podmiot, z którego inicjatywy toczyło się postępowanie	Liczba spraw	Procent
1.	Matka	48	35,3
2.	Kurator sądowy	46	33,8
3.	Ojciec	34	25,0
4.	Oboje rodzice	8	5,9
5.	Ogółem	136	100,0

Źródło: Opracowanie własne

W następnej kolejności z inicjatywy kuratorów sądowych, którzy sprawowali nadzór nad wykonywaniem władzy rodzicielskiej (w 46 sprawach). W co czwartej zbadanej sprawie wnioskodawcą był ojciec.

Dzieci, których dotyczyły postępowania, nie miały w żadnej sprawie statusu ich uczestników. Sądy podzieliły więc także odnośnie do zbadanych grup spraw stanowisko wypowiedziane przez Sąd Najwyższy w uchwale pełnego składu Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z dnia 26 stycznia 1973 r. III CZP 101/71⁵, że „w sprawach o pozbawienie władzy rodzicielskiej oraz w sprawach o odebranie dziecka - dziecko nie jest uczestnikiem postępowania w rozumieniu art. 510 k.p.c.”, potwierdzone w uchwale tegoż Sądu z dnia 3 maja 1979 r., III CZP 14/79⁶, oraz pośrednio w postanowieniu składu 7 Sędziów z dnia 30 stycznia 1996 r., III CZP 172/95⁷.

Należy odnotować, że według stanowiska Sądu Najwyższego, powyższe nie jest równoznaczne z naruszeniem obowiązku wynikającego z art. 12 Konwencji o prawach dziecka⁸, bowiem odmowa przyznania dziecku statusu uczestnika postępowania nie uniemożliwia dziecku wypowiedzenia się w tym postępowaniu, na co zwrócił uwagę Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 16 grudnia 1997 r. III CZP 63/97⁹ wskazując, iż Konwencja pozostawia określenie sposobu realizacji obowiązku określonego w art. 12 prawu wewnętrznemu właściwego państwa, a przepisy polskiego postępowania cywilnego przewidują instytucję wysłuchania dziecka. Dzieci jednak były wysłuchane bardzo rzadko, gdyż zaledwie w 9 sprawach (6,6%).

Najczęściej, w 128 sprawach (94,1%), zastosowany był dowód z dokumentów z akt postępowania, w którym zapadło rozstrzygnięcie powodujące, że określony rodzic

⁵ OSNCP 1973, nr. 7-8, poz. 1.

⁶ OSNCP 1979, nr. 12, poz. 230.

⁷ OSNC 1996, nr 7 – 8, poz. 92.

⁸ Treść art. 12 Konwencji o prawach dziecka jest następująca: „Państwa - Strony zapewniają dziecku, które jest zdolne do kształtowania swych własnych poglądów prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka, przyjmując je z należytą wagą, stosownie do wieku oraz dojrzałości dziecka. 2. W tym celu dziecko będzie miało w szczególności zapewnioną możliwość wypowiadania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym, dotyczącym dziecka, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu, zgodnie z zasadami proceduralnymi prawa wewnętrznego”.

⁹ OSNC 1998, nr 6, poz.108.

nie dysponował pełnią władzy rodzicielskiej, oraz z akt postępowania wykonawczego, gdy władza rodzicielska podlegała nadzorowi kuratora sądowego. Często przesłuchiwani byli rodzice dzieci (matki w 104 sprawach, ojcowie w 65), znacznie rzadziej świadkowie (w 38 sprawach), a jeżeli ten dowód został przeprowadzony, to z jednakową częstotliwością był przeprowadzony z urzędu albo z inicjatywy matek.

Istotną rolę odgrywał wywiad środowiskowy, przeprowadzony w 58 sprawach w miejscu przebywania dziecka oraz w 31 w miejscu przebywania rodziców, a także opinia kuratora (w 59 sprawach), który nadzorował wykonywanie władzy rodzicielskiej. Bardzo rzadko informacja o sytuacji w rodzinie pochodziła z ośrodków pomocy społecznej (w 6 sprawach) i od policji (w 4 sprawach).

Tabela 5: Przeprowadzone dowody

L.p.	Przeprowadzone dowody	Liczba	Procent
1.	Przesłuchanie matki	104	76,5
2.	Przesłuchanie ojca	65	47,8
3.	Wysłuchanie dziecka	9	6,6
4.	Przesłuchanie świadków zgłoszonych przez matkę	17	12,5
5.	Przesłuchanie świadków zgłoszonych przez ojca	7	5,1
6.	Przesłuchanie innych świadków	17	12,5
7.	Z dokumentów z akt postępowania opiekuńczego *	128	94,1
8.	Z dokumentów z innych akt sądowych*	23	16,9
9.	Z wyroku rozwodowego rodziców dziecka	12	..8,8
10.	Wywiad środowiskowy w miejscu przebywania dziecka	58	42,6
11.	Wywiad środowiskowy w miejscu przebywania rodzica dziecka	31	22,8
12.	Informacja MOPS/GOPS o sytuacji w rodzinie	6	4,4
13.	Opinia kuratora, który sprawował nadzór nad wyk. wł. rodz.	59	43,4
14.	Opinia ROD-K przygotowana do tej sprawy	11	8,1
15.	Opinia ROD-K przygotowana do innej sprawy	3	2,2
16.	Informacja lub opinia o dziecku ze szkoły i/lub placówki opiekuńczej	19	14,0
17.	Informacja policji o sytuacji w rodzinie lub interwencjach	8	5,9
18.	Zaświadczenie o odbytym leczeniu odwykowym z alkoholizmu	2	1,5
19.	Dokument o zarobkach (przychodach) rodzica	4	2,9
20.	Odpis aktu urodzenia dziecka	4	2,9
21.	Inne	18	13,2

*W niektórych sprawach jako dowód były traktowane akta innego postępowania, bez wskazania konkretnych dokumentów znajdujących się na określonych kartach akt

Źródło: opracowanie własne.

Dowód z opinii ROD-K był przeprowadzony tylko w 14 sprawach (w tym w 3 przypadkach pochodził z akt z innej sprawy). Można było stwierdzić, że średnio w co piątej sprawie dowód z opinii ROD-K nie wniósłby informacji potrzebnych dla rozstrzygnięcia sprawy, natomiast w 73 przypadkach (53,7%) nie można było jednoznacznie ocenić, czy dowód ten byłby przydatny dla wszechstronnego wyjaśnienia sprawy, gdyby go dopuszczono. W sprawach, w których go przeprowadzono, niewątpliwie jego dopuszczenie było celowe. Z okoliczności 27 innych spraw wynikało, że pożądane było przeprowadzenie takiego dowodu, w szczególności w celu ustalenia więzi między dzieckiem, a rodzicem domagającym się orzeczenia pełnej władzy rodzicielskiej nad nim.

Stosunkowo rzadko był przeprowadzony dowód z opinii o dziecku sporządzonej przez szkołę lub placówkę opiekuńczą (w 19 sprawach). Zaledwie w 2 przypadkach udokumentowano odbycie przez rodzica terapii odwykowej w związku z alkoholizmem, mimo że choroba alkoholowa i nadużywanie alkoholu było najczęściej występującą przyczyną ingerencji w wykonywanie władzy rodzicielskiej. Zapewnienie rodzica, że jest wolny od tego nałogu prawie nigdy nie było poparte stosownym dowodem.

Oddaleniem zakończyło się co czwarte postępowanie. Najwięcej było oddaleń wniosków w sprawach o przywrócenie władzy rodzicielskiej (art. 111 § 2 k.r.o.), najmniej w sprawach o uchylenie zarządzenia ograniczającego władzę rodzicielską (art. 109 k.r.o.). Ogółem w 75% spraw nastąpiło co najmniej częściowe uwzględnienie wniosku. Rodzic uzyskał („odzyskał”) pełną władzę rodzicielską bądź władzę ograniczoną, gdy w danym przypadku przed orzeczeniem ona mu nie przysługiwała w ogóle bądź była zawieszona.

Rozstrzygnięcia dotyczące władzy rodzicielskiej 131 rodziców (96,3%) uprawomocniły się bez kontroli instancyjnej. W 3 przypadkach orzeczenie sądu pierwszej instancji zaskarżyli ojcowie, w 2 przypadkach matki. We wszystkich przypadkach apelacje zostały oddalone. Ostatecznie więc wszystkie rozstrzygnięcia prawomocne miały taką treść, jaką im nadały sądy pierwszej instancji.

Zważywszy na uprawomocnienie się orzeczeń w przeważającej większości spraw (96,3%) bez kontroli instancyjnej istotny był czas postępowania przed sądem

rejonowym. Średnio okres ten od wpływu wniosku (wszczenia postępowania z urzędu) do wydania orzeczenia przez sąd pierwszej instancji wyniósł 111 dni, mediana 71 dni. Najkrótsze postępowanie trwało 8 dni, najdłuższe 524 dni.

II. Sprawy o przywrócenie władzy rodzicielskiej

1. Uwaga wprowadzająca

Zgodnie z art. 111 § 2 k.r.o., sąd może przywrócić władzę rodzicielską, gdy przyczyna będąca podstawą pozbawienia władzy rodzicielskiej ustała. Odmiennie w porównaniu z sytuacją pozbawienia władzy rodzicielskiej, które jest obowiązkiem sądu, gdy powód pozbawienia występuje (art. 111 § 1 k.r.o), ustanie przyczyny pozbawienia władzy stwarza jedynie możliwość jej przywrócenia. Istotne jest bowiem sformułowanie, po wszechstronnym zbadaniu stanu faktycznego, prognozy pozytywnej co do należytego wykonywania władzy rodzicielskiej po ewentualnym jej przywróceniu – w założeniu aż do pełnoletności dziecka. Przywrócenie nie powinno być pochopne, na co zwraca się uwagę w literaturze przedmiotu od kilkudziesięciu lat¹⁰. Brak w dniu wyrokowania przyczyny, która spowodowała pozbawienie władzy rodzicielskiej nie jest wystarczający do przywrócenia władzy. Konieczne jest ustalenie, że to z wysokim prawdopodobieństwem stan trwały¹¹, a jednocześnie jest mało prawdopodobne wystąpienie innych przyczyn pozbawienia władzy rodzicielskiej.

Najczęściej pozbawienie władzy rodzicielskiej jest orzekane jako konsekwencja rażącego zaniedbywania obowiązków wobec dziecka, które bardzo często jest związane z nadużywaniem alkoholu przez rodzica, jego przynależnością do środowiska osób niepracujących z wyboru lub często tracących zatrudnienie w konsekwencji własnego nałogu, naruszających normy społeczne, a niekiedy popełniających przestępstwa, utrzymujących kontakty z osobami karanymi¹². Sąd

¹⁰ Zob. w szczególności J. Ignatowicz: *System prawa rodzinnego i opiekuńczego* pod redakcją J. St. Piątowskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1985, s. 873 i powołana tam wcześniejsza literatura. Aktualność tego stanowiska współcześnie potwierdza J. Strzebińczyk w *Systemie Prawa Prywatnego*, tom 12 *Prawo rodzinne i opiekuńcze* pod red. T. Smyczyńskiego, Warszawa 2011, s. 356.

¹¹ J. Ignatowicz (*System prawa rodzinnego i opiekuńczego* pod red. J. St. Piątowskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1985, s. 866) wypowiedział przeświadczenie, że „pozbawienie władzy rodzicielskiej wywiera względem tych rodziców, którzy nie są do gruntu zdemoralizowani, skutki wychowawcze”.

¹² Prawidłowości takie potwierdza ogólnopolskie badanie orzecznictwa z 2012 r. wykonane w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości (E. Holewińska-Łapińska: *Orzecznictwo w sprawach*

pozbawiając władzy rodzicielskiej zwykle uwzględnia negatywną prognozę co do zmiany postawy rodzica. Rozważając zaś przywrócenie władzy ustala, czy tamta prognoza negatywna jest nadal aktualna, a zmiana okoliczności – w szczególności zaś postawy rodzica (o ile nastąpiła) – ma charakter trwały.

Przywrócenie władzy rodzicielskiej następować powinno rzadko¹³, przy założeniu, że orzeczenie o pozbawieniu władzy rodzicielskiej było oparte na rzetelnym postępowaniu dowodowym i wszechstronnej ocenie jego wyników, a brak podstaw by to poddawać w wątpliwość. „Skutki wychowawcze”¹⁴ orzeczenia o pozbawieniu władzy rodzicielskiej mają zapewne ograniczony zasięg działania.

Zbadane sprawy zostały rozpoznane przez 15 sądów¹⁵. Po 5 spraw rozpoznały Sądy Rejonowe w Białymstoku i Jeleniej Górze, 4 sprawy Sąd Rejonowy Gdańsk – Południe. Pozostałe sądy rozpoznały po 2 lub po jednej sprawie. Prokuratorzy nie byli zawiadamiani o tych postępowaniach. Zainteresowani nie korzystali z profesjonalnych pełnomocników procesowych z wyboru. W żadnej ze zbadanych spraw dziecko nie było traktowane jako uczestnik postępowania.

2. Ogólna charakterystyka rodziców i dzieci

2.1. Rodzice

31 rodziców (100%) – 15 matek i 16 ojców wносиło o przywrócenie władzy rodzicielskiej, której byli pozbawieni łącznie nad 41 dziećmi. Tylko w jednym

o pozbawienie władzy rodzicielskiej, Prawo w Działaniu 2013, nr 14, s. 51 – 54). Zob. także I. Długoszewska: *Przesłanki oraz skutki ograniczenia i pozbawienia władzy rodzicielskiej*, Warszawa 2012, s. 444 – 445. Autorka swoje badanie orzecznictwa przeprowadziła w okresie od listopada 2009 r. do lutego 2010 r. w wydziałach rodzinnych i nieletnich Sądów Rejonowych w Nisku, Stalowej Woli, Tarnobrzegu. Objęło wszystkie sprawy o ograniczenie i pozbawienie władzy rodzicielskiej, wszczęte od 1 stycznia 2006 r. do 31 grudnia 2007 r.

¹³ I. Długoszewska (*op. cit.*, s. 432) na podstawie badania orzecznictwa uwzględniającego sposób zmiany rozstrzygnięcia sądu opiekuńczego w sprawach z zakresu ingerencji w wykonywanie władzy rodzicielskiej uznała za udowodnioną w 100% hipotezę, że: „instytucja pozbawienia władzy rodzicielskiej ma w praktyce charakter definitywny, ponieważ sądy opiekuńcze prawie nigdy nie stosują instytucji przywrócenia władzy rodzicielskiej w trybie art. 111 § 2 k.r.o.”

¹⁴ Zob. przypis 11.

¹⁵ Były to Sądy Rejonowe w Białymstoku, Bielsku-Białej, Gdańsku (Sąd Rejonowy Gdańsk – Południe), Gliwicach, Jeleniej Górze, Kędzierzynie-Koźlu, Koszalinie, Miechowie, Pruszkowie, Radomiu, Rzeszowie, Tarnowie, Toruniu, Zamościu, Zielonej Górze.

przypadku oboje rodzice pozbawieni władzy rodzicielskiej nad wspólnym dzieckiem domagali się jej przywrócenia.

Wiek Informacje dotyczące wieku rodziców były niepełne i dotyczyły innych grup osób, bowiem wszystkie matki były znane i żyły w dniu orzekania w sprawie, natomiast ojcostwo nie było ustalone w jednym przypadku, a 4 znanych ojców nie żyło.

Tabela 6: Wiek rodziców w dniu orzekania przez sąd pierwszej instancji

Wiek (w latach)	Wiek matek		Wiek ojców	
	Liczba	Procent matek o tym wieku	Liczba	Procent ojców o tym wieku
19	1	3,6	0	--
21	1	3,6	0	--
22	1	3,6	0	--
23	0	--	1	5,9
24	1	3,6	0	--
26	2	7,1	1	5,9
28	2	7,1	0	--
29	1	3,6	2	11,8
30	0	--	1	5,9
32	3	10,7	0	--
33	1	3,6	1	5,9
34	3	10,7	1	5,9
36	2	7,1	1	5,9
37	3	10,7	1	5,9
38	0	--	2	11,8
39	1	3,6	0	--
40	0	--	1	5,9
41	1	3,6	1	5,9
42	1	3,6	0	--
43	1	3,6	0	--
44	0	--	1	5,9
45	1	3,6	0	--
47	1	3,6	0	--
50	0	--	1	5,9
52	1	3,6	0	--
56	0	--	1	5,9
69	0	--	1	5,9
Ogółem	28	100,0	17	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

Matki były młodsze od ojców. Najmłodsza liczyła 19 lat, najstarsza 52 lata, podczas gdy najmłodszy ojciec miał 23 lata, a najstarszy 69 lat. W dniu orzekania 75% matek i 47,1% ojców liczyło nie więcej niż 37 lat. Znane informacje o wieku rodziców zostały przedstawione w tabeli.

Stan cywilny W aktach były informacje o stanie cywilnym 29 matek w dniu orzekania przez sąd pierwszej instancji. 11 z nich (37,9%) było pannami, 8 (27,6%) rozwódkami, 3 (10,3%) wdowami. W związku małżeńskim pozostawało 5 matek (24,1%). W aktach były informacje o stanie cywilnym tylko 18 ojców. Połowa z nich była rozwiedziona, 27,8% nadal zachowywała stan kawalerski. Żonatyh było tylko czterech. Tak więc 75,8% matek oraz 77,8% ojców było w dniu orzekania stanu wolnego.

Wykształcenie Informacje o wykształceniu rodziców były bardzo ograniczone, nieco szersze odnośnie do matek. Do rzadkości należało wykształcenie wyższe od zawodowego. Wiadomo było, że wyższe wykształcenie magisterskie miała tylko jedna matka i jeden ojciec. Stosowne dane zawiera poniższa tabela.

Tabela 7: Wykształcenie rodziców w dniu orzekania przez sąd pierwszej instancji

Wykształcenie	Wykształcenie matek		Wykształcenie ojców	
	Liczba	Procent	Liczba	Procent
Brak lub specjalne (niepełnosprawność intelektualna)	1	3,8	0	-
Podstawowe (w tym niepełne)	9	34,6	4	26,7
Gimnazjalne	1	3,8	0	-
Zawodowe (poziom podstawowy)	7	26,9	7	46,7
Średnie zawodowe (technikum)	3	11,5	2	13,3
Średnie ogólne (liceum ogólnokształcące)	3	11,5	1	6,7
Wyższe zawodowe (licencjat / inne pomaturalne)	1	3,8	0	-
Wyższe magisterskie	1	3,8	1	6,7
Ogółem	26	100,0	15	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

Główne źródła utrzymania Dane o źródłach utrzymania każdego z rodziców dziecka były zróżnicowane i niepełne, w szczególności odnośnie do ojców. Zwraca uwagę, że matki dzieci często (nie mniej niż co trzecia) były zależne materialnie od mężczyzny (z reguły aktualnego partnera), który zwykle nie był ojcem dziecka, nad którym matka chciała odzyskać władzę rodzicielską.

Żadna z matek nie pobierała renty lub emerytury, podczas gdy takie świadczenie było głównym źródłem utrzymania co piątego z ojców.

Tabela 8: Główne źródła utrzymania rodziców w dniu orzekania przez sąd pierwszej instancji

Główne źródła utrzymania rodziców	Matek		Ojców	
	Liczba	Procent	Liczba	Procent
Stała praca	8	30,8	4	26,7
Renta/ emerytura	0	-	3	20,0
Różne prace dorywcze	2	7,7	4	26,7
Osadzony w zakładzie karnym	0	-	3	20,0
Na utrzymaniu drugiego z rodziców dziecka	1	3,8	0	0
Na utrzymaniu małżonka/ partnera innego niż rodzic dziecka	8	30,8	0	-
Na utrzymaniu rodziców	1	3,8	0	-
Inne	5	19,2	1	3,8
Ogółem	26	100,0	15	100,

Źródło: Opracowanie własne.

Żadna z matek też w dniu orzekania nie przebywała w zakładzie karnym, gdzie znajdował się co piąty ojciec. Większość rodziców nie miała stałych stabilnych źródeł utrzymania.

Gospodarstwa domowe Niemalże pełne były informacje o gospodarstwach domowych matek, które wносиły o przywrócenie im władzy rodzicielskiej. Dotyczyły 30 kobiet. Większość z nich (60%) pozostawała w konkubinacie lub w małżeństwie (jedna) i prowadziły wspólne gospodarstwo z partnerem. Tylko w 2 przypadkach był to ojciec dziecka, którego dotyczyło postępowanie. 4 matki pozostawały we wspólnocie domowej z własnymi rodzicami, 7 prowadziło samodzielnie gospodarstwo domowe bez udziału mężczyzny. O jednej wiadomo, że przebywała za granicą, gdzie wyjechała w celach zarobkowych. Ojcowie (poza 2 pozostającymi we wspólnocie z matkami dzieci, których dotyczyły postępowania) często mieszkali ze swymi rodzicami (27,8%). Tylko trzech byli w konkubinatach z innymi kobietami niż matki ich dzieci, także trzech byli w zakładach karnych.

2.2. Dzieci

Postępowania dotyczyły przywrócenia władzy rodzicielskiej nad 41 dziećmi: trzynastoma dziewczynkami (31,7%) i 28 chłopcami (68,3) w wieku od jednego roku do 17 lat i 6 miesięcy.

Tabela 9: Wiek dzieci w dniu orzekania przez sąd pierwszej instancji

Wiek (w latach)	Liczba	Procent
1,0	1	2,4
2,0	2	4,9
2,5	2	4,9
3,0	1	2,4
3,5	2	4,9
4,0	2	4,9
5,0	1	2,4
5,5	1	2,4
6,0	3	7,4
6,5	1	2,4
7,5	1	2,4
9,5	1	2,4
10,0	3	7,4
10,5	3	7,4
11,0	1	2,4
11,5	1	2,4
12,0	4	9,8
12,5	1	2,4
13,0	3	7,4
13,5	1	2,4
14,0	1	2,4
17,0	4	9,8
17,5	1	2,4
Ogółem	41	100,0

Źródło: Opracowanie własne

Trzydzieści spraw dotyczyło jednego dziecka W 4 przypadkach wnioski obejmowały dwuosobowe rodzeństwa, oraz także w 4 przypadkach trzyosobowe rodzeństwa. Dwukrotnie wnioskowano o przywrócenie władzy rodzicielskiej nad czterosobowymi rodzeństwami. Wiek dzieci został przedstawiony w tabeli.

Wiadomo, że pochodzenie jednego dziecka od ojca nie zostało ustalone. W 4 przypadkach sposób ustalenia ojcostwa był nieznan. Znany był sposób ustalenia ojcostwa 36 dzieci (100%). 14 (38,9%) dzieci pochodziło z małżeństwa rodziców, 15 (41,7%) było uznanych, a w 7 (19,4%) przypadkach nastąpiło sądowe ustalenie ojcostwa. W chwili wszczęcia postępowania 16 matek i 23 ojców dzieci było pozbawionych władzy rodzicielskiej nad nimi.

16 dzieci było w wieku od roku do 6 lat i 6 miesięcy. Dzieci w tym wieku rzadko sprawiają poważne problemy wychowawcze. O zachowaniu trojga spośród pozostałych dzieci nie było żadnych informacji w aktach. Wiadomo też, że czworo sprawiało problemy wychowawcze, w tym jedno bardzo poważne. Co do pozostałych można było domniemywać, że ich zachowanie nie odbiega od normy właściwej dla wieku.

Wiadomo, że rodzeństwa nie były rozdzielane i nawet, gdy sprawa dotyczyła rodzeństw ten sam podmiot sprawował pieczę nad wszystkimi dziećmi, których dotyczyło dane postępowanie. W chwili orzekania w połowie spraw bieżącą pieczę nad dzieckiem sprawowały matki, a co trzecie dziecko przebywało w placówce albo w niespokrewnionej rodzinie zastępczej. Bliższe informacje o podmiotach sprawujących pieczę nad dziećmi są przedstawione w tabeli.

Tabela 10: Piecza nad dziećmi w dniu orzekania

L.p.	Podmiot sprawujący bezpośrednią pieczę	Liczba spraw	Procent
1.	Oboje rodzice	1	3,2
2.	Matka bez udziału ojca dziecka	15	48,4
3.	Krewni matki (także jako rodzina zastępcza)	3	9,7
4.	Krewni ojca (także jako rodzina zastępcza)	1	3,2
5.	Niespokrewniona rodzina zastępcza, Rodzinny Dom Dziecka	2	6,5
6.	Dom Dziecka lub inna placówka (np. poprawcza)	8	25,8
7.	Inny podmiot	1	3,2
8.	Ogółem	31	100,0

Źródło: Opracowanie własne

3. Władza rodzicielska nad dziećmi w dniu wpływu wniosku

Tylko w jednym przypadku oboje rodzice, którzy byli pozbawieni władzy rodzicielskiej nad córką, we wspólnym wniosku domagali się jej przywrócenia. W pozostałych sprawach wnioskodawcą był ojciec lub matka pozbawieni władzy rodzicielskiej.

Stan prawny odnośnie do władzy rodzicielskiej drugiego z rodziców (o ile żył, a gdy o przywrócenie władzy rodzicielskiej wnioskowała matka, o ile było ustalone ojcostwo), był zróżnicowany. Jeżeli jednak w danej sprawie wnioskodawca ubiegał się o przywrócenie władzy rodzicielskiej nad rodzeństwem dwojga lub trojga dzieci, to władza rodzicielska drugiego z rodziców nad tymi dziećmi była tak samo ukształtowana nad każdym z nich.

Więcej matek niż ojców dysponowało pełnią władzy rodzicielskiej wobec dzieci. W dodatku jedyny ojciec, któremu przysługiwała pełna władza rodzicielska, jej nie wykonywał. Ojcostwo tego mężczyzny ustalił sąd i przyznał mu władzę rodzicielską.

92% znanych, żyjących w dniu wpływu wniosków ojców, o których władzy rodzicielskiej były w analizowanych aktach informacje, było tej władzy pozbawionych. W analogicznej sytuacji było 51,6% matek.

Tabela 11: Władza rodzicielska w dniu wpływu pozwu

L.p.	Władza rodzicielska danego rodzica w dniu wpływu sprawy do sądu (sprawy)	Władza rodzicielska matek		Władza rodzicielska ojców	
		Liczba	Procent	Liczba	Procent
1.	Pełna	13	41,9	1	3,2
2.	Ograniczona na podstawie art. 109	2	6,5	0	0
3.	Ograniczona w wyroku rozwodowym	0	0	1	3,2
4.	Nie przysługuje z powodu pozbawienia	16	51,6	23	74,2
5.	Nie przysługuje z innej przyczyny*	0	0	5	16,2
6.	Brak danych	0	0	1	3,2
7.	Razem w sprawach	31	100,0	31,0	100,0

*W jednym przypadku ojcostwo nie było ustalone, a czterej znani ojcowie nie żyli.

Źródło: Opracowanie własne.

W 11 sprawach matki wносиły o przywrócenie im władzy rodzicielskiej nad jednym dzieckiem, w 2 sprawach nad dwojgiem dzieci. Pochodzenie jednego z dzieci od ojca nie było ustalone, czterej znani ojcowie nie żyli, nie było informacji o władzy

rodzicielskiej ojca w jednym przypadku. Pozostali byli pozbawieni władzy rodzicielskiej.

Ojcowie domagali się przywrócenia władzy rodzicielskiej w 16 przypadkach. W 2 sprawach nad dwojgiem dzieci, w kolejnych dwóch nad trojgiem dzieci, a w pozostałych sprawach nad jednym dzieckiem. W 2 przypadkach władza rodzicielska matek nad tymi dziećmi była ograniczona na podstawie art. 109 k.r.o., jedna była jej pozbawiona, podobnie jak ojciec, z którym występowała wspólnie, w pozostałych matkom przysługiwała pełna władza rodzicielska nad dziećmi.

Na podstawie informacji z akt spraw można było ustalić, iż pozbawienie władzy rodzicielskiej, zarówno matek jak i ojców, nastąpiło w przeważającym odsetku spraw z powodu rażącego zaniedbywania obowiązków (85,7 odnośnie do matek i 88,2 odnośnie do ojców). W pojedynczych sprawach wystąpiła trwała przeszkoda w wykonywaniu władzy rodzicielskiej (choroba, długotrwała kara pozbawienia wolności, emigracja bez planu zabrania dziecka z kraju) oraz nadużycie władzy rodzicielskiej w formie przemocy wobec dziecka. Znane przyczyny rażącego zaniedbywania obowiązków zostały przedstawione w tabeli. Zwykle występowała więcej niż jedna przyczyna nienależytego wykonywania władzy rodzicielskiej, dlatego podane w tabeli wartości nie sumują się do 100.

Tabela 12: Przyczyny rażącego zaniedbywania obowiązków przez matki i ojców (w odsetkach z uwzględnieniem spraw, w których przyczyny były znane)

L.p.	Przyczyny rażącego zaniedbywania obowiązków przez matki i ojców	Przyczyny dotyczące matek	Przyczyny dotyczące ojców
1.	Nadużywanie alkoholu	53,8	35,7
2.	Naganny tryb życia	46,2	50,0
3.	Niewydolność wychowawcza	30,8	7,1
4.	Nieporadność życiowa	15,4	7,1
5.	Zawiniony brak dochodów	7,7	7,1
6.	Inne	38,5	78,6

Źródło: Opracowanie własne.

Wśród wspólnych dla obojga rodziców przyczyn nienależytego wykonywania władzy rodzicielskiej na pierwszym miejscu znajduje się „naganny tryb życia”, który

prowadził co drugi ojciec i prawie co druga matka¹⁶, a na drugim nadużywanie alkoholu. Zwraca też uwagę, występująca głównie po stronie matek, niewydolność wychowawcza i nieporadność życiowa. Prawdopodobna wydaje się hipoteza, iż może to być związane z niepełnosprawnością intelektualną części matek, której jednak nie towarzyszyło nawet częściowe ubezwłasnowolnienie, co pozwoliło im nabyć władzę rodzicielską, mimo niezawinionego w takiej sytuacji braku kompetencji do jej należytego wykonywania.

4. Postępowanie o przywrócenie władzy rodzicielskiej

4.1. Wnioskodawcy i ich argumenty o zasadności przywrócenia władzy rodzicielskiej, której są pozbawieni

Tylko w jednym przypadku oboje pozbawieni władzy rodzicielskiej rodzice we wspólnym wniosku domagali się jej przywrócenia. Został on oddalony¹⁷.

¹⁶ Pojęcie to obejmuje w szczególności nie podejmowanie jakichkolwiek starań w celu zatrudnienia, pozostawanie w niesformalizowanych związkach z często zmienianymi partnerami (także mimo pozostawania w małżeństwie), nie wywiązywanie się z obowiązków wobec rodziny, w tym dzieci (lekceważenie kalendarza szczepień, zasad prawidłowego żywienia, obowiązku szkolnego, bezpieczeństwa), utrzymywanie kontaktów z osobami karanymi i prowadzącymi podobny „pasożytniczy” tryb życia, brak dbałości o porządek w zajmowanych mieszkaniach, a nawet higienę osobistą, wywoływanie awantur domowych (zwykle jako następstwo nadużywania alkoholu, ujętego też oddzielnie jako samodzielna przyczyna rażącego zaniedbywania obowiązków), lekceważenie powszechnie akceptowanych zasad postępowania, brak przewidywania następstw własnych zaniedbań itp.

¹⁷ Od uprawomocnienia się orzeczenia o pozbawieniu władzy rodzicielskiej do wszczęcia postępowania o jej przywrócenie upłynął rok i 8 miesięcy. Dziecko (dziewczynka) liczyło wówczas 2 lata i 3 miesiące. Po orzeczeniu o pozbawieniu obojga rodziców władzy rodzicielskiej dziecko było umieszczone w niespokrewnionej z nim rodzinie zastępczej. Powodem pozbawienia władzy rodzicielskiej było rażące zaniedbywanie obowiązków wobec dziecka (art. 111 § 1 k.r.o.). Wynikało ono po stronie matki z niewydolności wychowawczej, której źródłem była niepełnosprawność intelektualna, a po stronie ojca było związane z nadużywaniem alkoholu. Dodatkową bardzo istotną okolicznością było osadzenie ojca w zakładzie karnym w konsekwencji spowodowania przez niego wypadku drogowego w związku z prowadzeniem samochodu pod wpływem alkoholu. Po opuszczeniu zakładu karnego przez ojca dziewczynki rodzice podjęli wspólne życie. Ojciec uzyskał pracę i zapewniał, iż powstrzyma się od nadużywania alkoholu. Rodzice rozpoczęli starania o odzyskanie władzy rodzicielskiej i pieczy nad córką. Sąd ustalił, że dla dziecka dobrano już odpowiednią rodzinę adopcyjną i trwa postępowanie o przysposobienie. Spowodowało to zawieszenie postępowania w sprawie o przywrócenie władzy rodzicielskiej do czasu prawomocnego rozstrzygnięcia sprawy o przysposobienie małoletniej. Gdy to nastąpiło, podjęte zostało zawieszenie postępowania o przywrócenie władzy rodzicielskiej, a wniosek rodziców oddalono jako bezprzedmiotowy, bowiem ustały wzajemne prawa i obowiązki pomiędzy rodzicami a córką wynikające z pokrewieństwa.

W 14 przypadkach tylko matka, a w 15 tylko ojciec złożyli wnioski o przywrócenie władzy rodzicielskiej. Postępowania dotyczyły 41 dzieci – żadne z nich nie miało statusu uczestnika postępowania.

Na podstawie danych z akt spraw możliwe było ustalenie okresu pomiędzy pozbawieniem władzy rodzicielskiej a wpływem wniosku o jej przywrócenie w 29 sprawach (tu 100%).

W 13 przypadkach (44,8%) okres ten był krótszy od 2 lat, a w pozostałych 16 (55,2%) wynosił nie mniej niż 3 lata. W 11 przypadkach okres ten trwał dłużej od 5 lat. W jednym przypadku wynosił aż 9 lat¹⁸.

W większości przypadków po pozbawieniu władzy rodzicielskiej od wielu lat rodzice jej pozbawieni nie utrzymywali także kontaktów z dziećmi, bądź kontakty te były sporadyczne i nieregularne.

Tabela 13: Uływ czasu od pozbawienia władzy rodzicielskiej do złożenia wniosku o jej przywrócenie

L.p.	Uływ czasu od pozbawienia władzy rodzicielskiej do złożenia wniosku o jej przywrócenie	Liczba	Procent
1.	Od 3 do 6 miesięcy	2	6,9
2.	Dłuższy od 6 miesięcy do 12 miesięcy	4	13,8
3.	Dłuższy od roku, krótszy od 2 lat	7	24,1
4.	Od 3 do 5 lat	5	17,2
5.	Dłuższy od 5 lat do 6 lat	6	20,7
6.	Dłuższy od 6 lat do 9 lat	5	17,3
7.	Ogółem	29	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

Ubiegając się o przywrócenie władzy rodzicielskiej wnioskodawcy wskazywali na ustanie przyczyn, które spowodowały pozbawienie ich władzy rodzicielskiej. Podawali także argumenty mające przemawiać za uwzględnieniem wniosku

¹⁸ W tej sprawie oboje rodzice pozostawili bardzo małe dziecko pod pieczę jego babki i wyjechali do pracy za granicą. Oboje też zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej, gdy dziecko miało 3 lata. Sąd zapewne ocenił, że wyjazd zagraniczny stanowi trwałą przeszkodę w wykonywaniu władzy rodzicielskiej. Matka nadal przebywa za granicą, i nie podejmowała czynności zmierzających do odzyskania władzy rodzicielskiej. Ojciec wrócił do kraju i wszczął postępowanie o przywrócenie władzy rodzicielskiej. W tej sprawie sąd wysłuchał małoletnią, która zdecydowanie oponowała przeciwko przywróceniu władzy rodzicielskiej ojcu, ocenianemu jako osoba obca (ojciec nigdy nie sprawował pieczy nad córką).

dotyczące ich uczuć do dziecka, a także mające wskazywać na posiadanie odpowiednich możliwości do należytego wykonywania władzy rodzicielskiej. Wnioski w większości były przygotowane w sposób nieprofesjonalny przez osoby zainteresowane.

Tabela 14: Argumenty mające przemawiać za przywróceniem władzy rodzicielskiej, przedstawione w uzasadnieniach wniosków (w odsetkach)

L.p.	Argumenty mające przemawiać za przywróceniem władzy rodzicielskiej	Procent
1.	Ustały przyczyny pozbawienia władzy rodzicielskiej (bez konkretów)	51,6
2.	Wnioskodawca nie nadużywa alkoholu	35,5
3.	Wnioskodawca osiąga przychody (podjął pracę, inną działalność)	19,4
4.	Wnioskodawca należyście zaspokaja materialne potrzeby dziecka	16,1
5.	Wnioskodawca kontaktuje się z dzieckiem, odwiedza je w placówce	16,1
6.	Dziecko chce (woli) pozostawać pod pieczęcią wnioskodawcy	16,1
7.	Podmiot, który sprawuje pieczęć nad dzieckiem, robi to niezadowolająco	16,1
8.	Dziecko uczęszcza do szkoły/przedszkola i jest zadbane	9,7
9.	Wnioskodawca już faktycznie (dobrze) sprawuje pieczęć nad dzieckiem	9,7
10.	Inne argumenty związane konkretnie ze stanem faktycznym sprawy	25,8

Źródło: Opracowanie własne.

W ujęciu statystycznym główne argumenty mające przekonać sąd o zasadności przywrócenia władzy rodzicielskiej (w formie częstotliwości występowania w uzasadnieniach wniosków) są przedstawione w tabeli. Rzadko twierdzenia wnioskodawców (np. o zerwaniu z nałogiem, podjęciu pracy) były wspierane stosownymi dokumentami (np. zaświadczeniem o odbyciu leczenia odwykowego, umową o pracę itp.).

4.2. Postępowanie dowodowe, rozstrzygnięcie wniosku, długotrwałość postępowania

4.3.1. Postępowanie dowodowe

Najczęściej przeprowadzono dowód z akt postępowania o pozbawienie władzy rodzicielskiej (w 30 sprawach – 96,8%), a następnie dowód z przesłuchania matki

dziecka, którego dotyczyło postępowanie (w 26 sprawach - 83,9%) i z wywiadów środowiskowych przeprowadzonych przez kuratorów sądowych zarówno w miejscu przebywania rodzica (w 18 sprawach – 58,1%), jak w miejscu przebywania dziecka (w 17 sprawach – 54,8%).

Przesłuchania ojców (w 15 sprawach – 48,4 %) miały miejsce w sprawach, w których ojcowie byli wnioskodawcami.

Tabela 15: Przeprowadzone dowody

L.p.	Przeprowadzone dowody	Liczba	Procent
1.	Przesłuchanie matki	26	83,9
2.	Przesłuchanie ojca	15	48,4
3.	Wysłuchanie dziecka	5	16,1
4.	Przesłuchanie świadków zgłoszonych przez matkę	7	26,6
5.	Przesłuchanie świadków zgłoszonych przez ojca	4	12,9
6.	Przesłuchanie innych świadków	3	9,7
7.	Z dokumentów z akt postępowania opiekuńczego*	30	96,8
8.	Z dokumentów z innych akt sądowych*	8	25,8
9.	Z wyroku rozwodowego rodziców dziecka	2	6,5
10.	Wywiad środowiskowy w miejscu przebywania dziecka	17	54,8
11.	Wywiad środowiskowy w miejscu przebywania rodzica dziecka	18	58,1
12.	Informacja MOPS/GOPS o sytuacji w rodzinie	2	6,6
13.	Opinia kuratora, który sprawował nadzór nad wyk. wł. rodz.	1	3,2
14.	Opinia ROD-K przygotowana do tej sprawy	2	6,6
15.	Opinia ROD-K przygotowana do innej sprawy	1	3,2
16.	Informacja lub opinia o dziecku ze szkoły i/lub placówki opiekuńczej	5	16,1
17.	Zaświadczenie o odbytych leczeniu odwykowym z alkoholizmu	1	3,2
18.	Umowa o pracę rodzica	1	3,2
19.	Inne	7	22,6

*W niektórych sprawach jako dowód były traktowane akta innego postępowania, bez wskazania konkretnych dokumentów znajdujących się na określonych kartach akt

Źródło: opracowanie własne.

Stosunkowo rzadko były wysłuchane dzieci – tylko w 5 sprawach. 16 dzieci (39% dzieci, których dotyczyły postępowania o przywrócenie władzy rodzicielskiej) było w wieku przedszkolnym, pozostałe liczyły od 7,5 do 17,5 lat. Zapewne więc możliwe było rozważenie wysłuchania ich. Można domniemywać, że wiek dzieci nie był głównym kryterium wysłuchania. Najmłodsze z wysłuchanych dzieci liczyło 12 lat, pozostałe nie przekroczyły 14 roku życia. Nie były też słuchane dzieci starsze, mimo że pięcioro liczyło w dniu orzekania nie mniej niż 17 lat.

Rzadko stosowany był dowód z opinii rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego (ROD-K) – tylko w 3 sprawach (w 2 przygotowany na potrzeby rozpoznawanego wniosku o przywrócenie władzy rodzicielskiej). Celowość jego przeprowadzenia w tych sprawach nie budziła wątpliwości. Analiza materiału dowodowego z akt spraw skłaniała do wniosku, iż przeprowadzenie dowodu z opinii ROD-K było wskazane co najmniej w 7 przypadkach. Dowód ten nie był więc nadużywany.

4.3.2. Wynik postępowania

Postępowanie przed sądem pierwszej instancji zakończyło się następującym orzeczeniem:

- przywrócenie pełnej władzy rodzicielskiej matce, bez jej jednoczesnego zmodyfikowania w 4 przypadkach,
- przywrócenie władzy rodzicielskiej matce z jednoczesnym jej ograniczeniem przez nadzór kuratora sądowego w 2 przypadkach,
- przywrócenie pełnej władzy rodzicielskiej ojcu bez jej jednoczesnego zmodyfikowania w 2 przypadkach,
- przywrócenie władzy rodzicielskiej ojcu z jednoczesnym jej ograniczeniem na podstawie art. 107 k.r.o., bowiem rodzice żyją w rozłączeniu; w tym samym orzeczeniu sąd ustalił kontakty ojca z dzieckiem – w 2 przypadkach,
- przywrócenie władzy rodzicielskiej ojcu z jednoczesnym jej ograniczeniem przez ustalenie, że dzieci nadal będą przebywały w placówce opiekuńczo-wychowawczej,
- oddalenie wniosku w stosunku do matki w 8 przypadkach,
- oddalenie wniosku w stosunku do ojca w 13 przypadkach.

W większości przypadków (21 żądań o przywrócenie władzy rodzicielskiej zostało oddalonych w 20 orzeczeniach)¹⁹ wnioski o przywrócenie władzy rodzicielskiej

¹⁹ W jednej sprawie oboje rodzice (małżonkowie) we wspólnym wniosku, który został oddalony, żądali przywrócenia władzy rodzicielskiej im obojgu. Argumenty przemawiające za oddaleniem wniosku odnoszą się do 20 postępowań zakończonych oddaleniem wniosku. W części spraw wystąpiła więcej niż jedna przyczyna oddalenia wniosku, więc dane procentowe nie sumują się do 100.

zostały oddalone. Przyczyny takiej decyzji sądu można sklasyfikować w sposób przedstawiony w tabeli.

Tylko 2 orzeczenia oddalające wnioski ojców były zaskarżone, ale apelacje zostały oddalone. Pełnym niepowodzeniem zakończyły się więc starania matek w 53,3% przypadków, a ojców w 81,2% przypadków.

Oddalenia wniosków nastąpiły w przeważającej liczbie (70% przypadków) dlatego, że wszystkie okoliczności, które spowodowały rażące zaniedbywanie obowiązków, trwały także podczas orzekania w badanej sprawie. Niekiedy niektóre okoliczności miały znaczenie przesądzające o rozstrzygnięciu (np. pozostawanie rodzica w zakładzie karnym, jednoznaczne stanowisko dziecka, że nie chce żadnej zmiany i nie wyobraża sobie w swoim życiu jakiegokolwiek udziału ojca, ocenianego bardzo negatywnie). Argumenty dotyczące złej sytuacji materialnej rodzica, braku odpowiedniego mieszkania nie miały w konkretnych sprawach znaczenia decydującego, nie były wyłączną przyczyną oddalenia wniosku.

Tabela 16: Przyczyna oddalenia wniosku przez sąd pierwszej instancji

L.p.	Przyczyna oddalenia wniosku przez sąd pierwszej instancji	Licz- ba	Pro- cent
1.	Trwają wszystkie okoliczności, które były przyczyną pozbawienia wł.	14	70,0
2.	Rodzik, którego dotyczy żądanie, jest niewydolny wychowawczo	5	25,0
3.	Rodzik, którego dotyczy żądanie, nie ma odpowiedniego mieszkania	4	20,0
4.	Rodzik, którego dotyczy żądanie, nie ma stałych środków utrzymania	4	20,0
5.	Dziecko zdecydowanie chce zachowania stanu pozbawienia wł. rodz.	3	15,0
6.	Rodzik, którego dotyczy żądanie, nadużywa alkoholu	2	10,0
7.	Rodzik, którego dotyczy żądanie, utrzymuje kontakty ze środowiskiem patologicznym	1	5,0
8.	Dziecko ma szczególne potrzeby, których rodzic nie może zaspokoić	1	5,0
9.	Inne	6	30,0
Sprawy, w których oddalono wniosek 20 = 100%			100,

Źródło: Opracowanie własne

Sądy dokonywały oceny sytuacji dziecka także z punktu widzenia jego przyszłości w dużej perspektywie czasowej. Co najmniej w 2 sprawach przesądziło to o zawieszeniu postępowania w sprawie, aby umożliwić dokonanie przysposobienia dzieci.

4.3.3. Czas trwania postępowania

Od wpływu wniosku do sądu do dnia wydania orzeczenia w pierwszej instancji upłynął okres od 29 dni do 495 dni. 4 najkrótsze postępowania trwały 29, 43, 48 i 50 dni, zaś 4 najdłuższe 295, 318, 357 i 495 dni. Najczęściej postępowanie trwało około 6 miesięcy (dominanta 173 dni). Średni czas postępowania wynosił 167,23 dnia, mediana 144 dni. Zważywszy, iż tylko 2 orzeczenia były zaskarżone, czas trwania postępowania głównie obejmował okres prowadzenia postępowania przed sądem pierwszej instancji.

III. Sprawy o „odzyskanie” pełnej władzy rodzicielskiej przez uchylenie jej ograniczenia

1. Uwaga wprowadzająca

Najczęściej stosowanym środkiem ingerencji w wykonywanie władzy rodzicielskiej jest jej ograniczenie na podstawie art. 109 k.r.o., gdy dobro dziecka jest zagrożone. Zgodnie z danymi Ministerstwa Sprawiedliwości, udział orzeczeń ograniczających władzę rodzicielską wśród wszystkich form ingerencji w jej wykonywanie (pozbawienie, zawieszenie, ograniczenie) wynosił w 2009 r. 67,8%, w 2010 r. 65,5%, w 2011 r. 62%, a w 2012 r. 57,7%.

Tabela 17: Orzeczenia o ingerencjach w wykonywanie władzy rodzicielskiej w latach 2009 - 2012

Rodzaj ingerencji w wykonywanie władzy rodzicielskiej	2009 r.		2010 r.		2011 r.		2012	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Pozbawienie	8.532	29,6	9.142	31,8	9.098	35,3	9.668	39,6
Ograniczenie	19.576	67,8	18.848	65,6	15.984	62,0	14.085	57,7
Zawieszenie	759	2,6	740	2,6	697	2,7	660	2,7
Ogółem	28.867	100,0	28.730	100,0	25.779	100,0	24.413	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji statystycznej Ministerstwa Sprawiedliwości

Jak wynika z powyższego zestawienia, w latach 2009 – 2012 na prawie niezmiennym, niskim poziomie (2,6 – 2,7%) utrzymywał się tylko udział orzeczeń o zawieszeniu władzy rodzicielskiej. Systematycznie zmniejszał się udział rozstrzygnięć wydanych na podstawie art. 109 k.r.o., ale przez cały czas był wysoki. Następował wzrost udziału orzeczeń o pozbawieniu władzy rodzicielskiej. Tendencja taka trwa od dłuższego czasu (np. w 2001 r. udział orzeczeń o pozbawieniu władzy rodzicielskiej wśród wszystkich form ingerencji w jej wykonywanie wynosił 25%, w 2012 r. już 39,6%).

Zagrożenie dobra dziecka²⁰ umożliwia wydanie każdego zarządzenia usuwającego ten stan. Art. 109 k.r.o. zawiera przykłady stosownych zarządzeń. Badanie potwierdziło, że najczęściej stosowaną formą ograniczenia władzy rodzicielskiej jest jej poddanie nadzorowi kuratora sądowego, co miało miejsce w 82% przypadków ograniczenia władzy rodzicielskiej, zarówno matek jak i ojców. Wśród zbadanych akt dominowały przypadki wniosków o „uchylenie” nadzoru kuratora sądowego, którego nadzór spełnił oczekiwania sądu co do ustania stanu zagrożenia dobra dziecka. Należy jednak odnotować, że niekiedy orzeczenie takie zapadało, gdy wskutek zmiany okoliczności nadzór kuratora stawał się bezprzedmiotowy (przykładowo dlatego, że rodzice wyjechali za granicę), mimo że stan zagrożenia dobra dziecka nie tylko nie ustąpił, ale nawet się zwiększył. W takich stanach faktycznych w badanych aktach spraw nie było informacji, czy po uchyleniu nadzoru kuratora, które skutkowało „odzyskaniem” przez rodzica pełnej władzy rodzicielskiej, nastąpiła z urzędu ingerencja w wykonywanie tej władzy (przykładowo jej zawieszenie lub pozbawienie).

Informacje o okresie jaki upłynął od uprawomocnienia się orzeczenia ograniczającego władzę rodzicielską do wszczęcia relacjonowanego postępowania były zawarte w aktach 89 spraw (100%). W 24 (26,9%) sprawach okres ten był krótszy niż 2 lata. Tylko w jednym przypadku (1,1%) wyniósł 6 miesięcy. W 14 (15,7%) przypadkach wynosił co najmniej 2 lata – do 2 lat i 11 miesięcy. Najczęściej - w 25 sprawach (28,0%) do wszczęcia postępowania o uchylenie nadzoru upłynęło nie mniej niż 3 lata do 3 lat i 11 miesięcy. W pozostałych sprawach okres ten wynosił od 4 lat do 12 lat i pięciu miesięcy.

2. Ogólna charakterystyka rodziców i dzieci

2.1. Rodzice

Wiek Informacje o wieku rodziców nie były pełne. Możliwe było ustalenie wieku 63 matek i 44 ojców. Najmłodsza z matek liczyła 20 lat, najstarsza 57 lat. Najmłodszy

²⁰ Przegląd definicji dobra dziecka w kontekście wykładni art. 109 k.r.o. przedstawiła I. Długoszewska (*Przesłanki oraz skutki ograniczenia i pozbawienia władzy rodzicielskiej*, Warszawa 2012, s. 160 – 175).

ojciec miał 24 lata, najstarszy 65. Co piąta matka nie przekroczyła 30 roku życia. Ojców w takim wieku było tylko 4,6%. Powyżej 40 roku życia było 38% matek i 63,6% ojców. Bardziej szczegółowe informacje o wieku są przedstawione w tabeli.

Tabela 18: Wiek rodziców w dniu orzekania przez sąd pierwszej instancji

Wiek (w latach)	Wiek matek		Wiek ojców	
	Liczba	Procent	Liczba	Procent
20	2	3,2	0	-
21	1	1,6	0	-
22	1	1,6	0	-
23	1	1,6	0	-
24	0	-	1	2,3
25	1	1,6	0	-
27	2	3,2	0	-
28	2	3,2	0	-
29	1	1,6	0	-
30	2	3,2	1	2,3
31	4	6,3	0	-
32	2	3,2	1	2,3
33	5	7,9	2	4,5
34	3	4,8	1	2,3
35	1	3,2	1	2,3
36	4	6,3	0	-
37	1	3,2	4	9,1
38	4	6,3	4	9,1
39	3	4,8	0	-
40	2	3,2	2	4,5
41	3	4,8	2	4,5
42	4	6,3	1	2,3
43	2	3,2	4	9,1
44	2	3,2	3	6,8
45	2	3,2	5	11,4
46	2	3,2	1	2,3
47	2	3,2	0	-
48	1	1,6	1	2,3
49	0	-	1	2,3
50	1	1,6	0	-
51	1	1,6	1	2,3
52	0	-	2	4,5
53	1	1,6	0	-
57	1	1,6	0	-
58	0	-	2	4,5
59	0	-	1	2,3
60	0	-	1	2,3
65	0	-	1	2,3
Ogółem	63	100,0	44	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

Stan cywilny W dniu orzekania w sprawie 49,4% matek i 58,6% ojców pozostawało w związku małżeńskim. 26% matek i 29,3% ojców było wtedy rozwiedzionych. 18,2% matek było nadal pannami, a 10,3% ojców kawalerami. Pozostałe osoby były stanu wolnego wskutek wdowieństwa.

Wykształcenie Informacje o wykształceniu rodziców były ograniczone, nieco szersze odnośnie do matek. Matki były lepiej wykształcone od ojców. 28% matek oraz 16,7% ojców miało co najmniej średnie wykształcenie, a wyższe zawodowe i magisterskie miało 11,8% matek i 4,2% ojców. Stosowne dane zawiera tabela.

Tabela 19: Wykształcenie rodziców w dniu orzekania przez sąd pierwszej instancji

Wykształcenie	Wykształcenie matek		Wykształcenie ojców	
	Liczba	Procent	Liczba	Procent
Podstawowe (w tym niepełne)	20	29,4	18	37,5
Gimnazjalne	2	2,9	0	-
Zawodowe (poziom podstawowy)	27	39,7	22	45,8
Średnie zawodowe (technikum)	7	10,3	5	10,4
Średnie ogólne (liceum ogólnokształcące)	4	5,9	1	2,1
Wyższe zawodowe (licencjat / inne pomaturalne)	4	5,9	1	2,1
Wyższe magisterskie	4	5,9	1	2,1
Ogółem	68	100,0	48	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

Główne źródła utrzymania Podobnie, jak w przypadku pozostałych informacji, dane o źródłach utrzymania każdego z rodziców dziecka były zróżnicowane i niepełne.

Za względnie pewne i stabilne można uznać dochody z pracy „etatowej”, renty, emerytury i dochody z własnego (rodzinnego) gospodarstwa rolnego. Takie źródła dochodów miało 56,5% matek oraz 67,3% ojców. Matki częściej od ojców były uzależnione od pomocy osób trzecich. One także z racji sprawowania pieczy nad dziećmi i zarządzania świadczeniami przeznaczonymi dla nich, niekiedy same również z tych świadczeń się utrzymywały.

Tabela 20: Główne źródła utrzymania rodziców w dniu orzekania przez sąd pierwszej instancji

Główne źródła utrzymania rodziców	Matek		Ojców	
	Liczba	Procent	Liczba	Procent
Staća praca	25	32,9	24	46,2
Renta/emerytura	9	11,8	6	11,5
Różne prace dorywcze	8	10,6	7	13,5
Dochody z gospodarstwa rolnego	9	11,8	5	9,6
Osadzony w zakładzie karnym	0	-	3	5,8
Na utrzymaniu drugiego z rodziców dziecka	5	6,6	1	1,9
Na utrzymaniu małżonka/partnera innego niż rodzic dziecka	3	3,9	0	-
Na utrzymaniu rodziców	1	1,3	0	-
Alimenty dla dzieci	6	7,9	0	
Zasiłek dla osoby bezrobotnej i inne świadczenia pomocy	1	1,3	1	1,9
Inne + kilka różnych źródeł utrzymania	9	11,8	5	9,6
Ogółem	76	100,0	52	100,0

Zródło: Opracowanie własne.

Gospodarstwa domowe Matki dzieci prawie z jednakową częstotliwością prowadziły „samotnie”, jedynie z dziećmi swoje gospodarstwo domowe (36,1%) bądź pozostawały we wspólnym gospodarstwie domowym z ojcami dzieci, których dotyczyły relacjonowane postępowania (34,9%). W 14,5% przypadków pozostawały w konkubinacie z mężczyznami, którzy nie byli ojcami ich dzieci, a w 9,6% przypadków mieszkały ze swoimi rodzicami i razem z nimi i dziećmi prowadziły gospodarstwo domowe.

Ojcowie, którzy nie pozostawali we wspólnocie domowej z matkami dzieci, najczęściej prowadzili jednoosobowe gospodarstwa domowe (20% znanych przypadków), albo pozostawali w konkubinatach z innymi partnerkami niż matki dzieci, których dotyczyły zbadane postępowania (12,7%).

2.2. Dzieci

Zbadane postępowania dotyczące przywrócenia pełnej władzy rodzicielskiej w sytuacji jej ograniczenia dotyczyły 142 dzieci (70 dziewczynek i 72 chłopców). W 57 przypadkach sprawy dotyczyły władzy rodzicielskiej nad jednym dzieckiem,

w 23 nad dwuosobowym, w 9 nad trzyosobowym i w 3 nad czterosobowym rodzeństwem. Znany był wiek 136 (100%) dzieci.

Wiek

Tabela 21: Wiek dzieci w dniu orzekania przez sąd pierwszej instancji

Wiek (w latach)	Liczba	Procent
2,0	2	1,5
2,5	1	0,7
3,0	1	0,7
3,5	2	1,5
4,0	3	2,2
4,5	5	3,7
5,0	2	1,5
5,5	4	2,9
6,5	2	1,5
7,0	8	5,9
7,5	2	1,5
8,0	5	3,7
8,5	4	2,9
9,0	5	3,7
9,5	4	2,9
10,0	3	2,2
10,5	1	0,7
11,0	8	5,9
11,5	8	5,9
12,0	9	6,6
12,5	5	3,7
13,0	4	2,9
13,5	7	5,2
14,0	4	2,9
14,5	4	2,9
15,0	6	4,4
15,5	5	3,7
16,0	10	7,4
16,5	5	3,7
17,0	3	2,2
17,5	4	2,9
Ogółem	136	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

W wieku od 2 do 7 lat było 30 dzieci (22,1% dzieci, których wiek był znany). Dzieci liczących od 7,5 roku do 10 lat było 23 (16,9% dzieci, których wiek był znany). 35 dzieci było w wieku od 10,5 do 13 lat (25,7% dzieci, których wiek był znany). 48 dzieci liczyło od 13,5 roku do 17,5 roku (35,3% dzieci, których wiek był znany).

Władza rodzicielska nad dziećmi w dniu wpływu wniosku

Władza rodzicielska matki nad wszystkimi dziećmi, o ile w danej sprawie było ich więcej niż jedno, była we wszystkich przypadkach ukształtowana w taki sam sposób wobec każdego z dzieci. Informacje o władzy rodzicielskiej matek były zawarte w aktach 86 spraw. W 7 przypadkach matkom przysługiwała pełna władza rodzicielska, a w 3 były jej pozbawione. W jednym przypadku miało miejsce zawieszenie władzy rodzicielskiej matki. W pozostałych 75 sprawach władza rodzicielska matek była ograniczona na podstawie art. 109 k.r.o.

Władza rodzicielska ojca (w sprawach, gdy było ustalone ojcostwo, a ojciec żył), analogicznie jak w przypadku matek, nad wszystkimi dziećmi, o ile w danej sprawie było ich więcej niż jedno, była ukształtowana w taki sam sposób wobec każdego z dzieci. Z akt 14 spraw wynikało, że ojcostwo nie było ustalone, lub ojciec zmarł. W aktach 13 spraw brak było stosownych danych o władzy rodzicielskiej ojców dzieci. Informacje o władzy rodzicielskiej ojców były zawarte w aktach 64 spraw. W 7 przypadkach ojcom przysługiwała pełna władza rodzicielska, a w 3 byli jej pozbawieni i w 3 władza rodzicielska była zawieszona. W 47 sprawach władza rodzicielska ojców była ograniczona na podstawie art. 109 k.r.o.

Tabela 22: Forma ograniczenia władzy rodzicielskiej matek i ojców (dane procentowe dotyczące znanych przypadków)

Forma ograniczenia władzy rodzicielskiej	Matki	Ojcowie
Nadzór kuratora rodzinnego	84,2	85,4
Umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej	9,2	4,2
Umieszczenie dziecka w placówce opiekuńczo-wychowawczej	6,6	6,3
Inna	0	4,2
Ogółem	100,0	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

Najczęściej występującą formą ograniczenia władzy rodzicielskiej zarówno matek jak i ojców było poddanie jej wykonywania nadzorowi kuratora rodzinnego.

W 76% przypadków ograniczenie władzy rodzicielskiej trwało nie krócej niż przez 2 lata.

Przyczyny zagrożenia dobra dzieci, które spowodowały ograniczenie władzy rodzicielskiej

W aktach zbadanych spraw informacje o przyczynach ograniczenia władzy rodzicielskiej nie były pełne.

Tabela 23: Przyczyny ograniczenia władzy rodzicielskiej matek i ojców (dane procentowe dotyczące znanych przypadków – nie sumują się do 100, mogło występować kilka przyczyn w danej sprawie)

Przyczyny ograniczenia władzy rodzicielskiej	Matki	Ojcowie
Zaniedbywanie obowiązków w związku z nadużywaniem alkoholu	33,3	51,3
Niewydolność wychowawcza	17,5	7,7
Zaniedbywanie obowiązków w związku z nieporadnością życiową	17,5	2,6
Zaniedbywanie obowiązków w związku z „nagannym trybem życia”	9,5	12,8
Zawiniony brak dochodów (nie podejmowanie starań o pracę)	3,2	10,3
Inne	47,6	53,8

Źródło: Opracowanie własne.

Najczęściej występującą przyczyną ingerencji w wykonywanie władzy rodzicielskiej było nadużywanie alkoholu przez matki (33,3% przypadków ingerencji o znanych przyczynach) i ojców (51,3% przypadków ingerencji o znanych przyczynach). Matki, zdecydowanie częściej niż ojcowie, zaniedbywały obowiązki wobec dzieci w związku z nieporadnością życiową i niewydolnością wychowawczą (17,5% przypadków ingerencji o znanych przyczynach). Niekiedy wynikała ona z niesprawności intelektualnej lub stanów na jej pograniczu, często z niskiego poziomu wiedzy ogólnej, a tym bardziej pedagogicznej, co było wynikiem niskiego poziomu wykształcenia (wykształcenie podstawowe, przyuczenie do zawodu). Ojcowie nie wykonywali władzy rodzicielskiej należycie w konsekwencji „stylu życia” (niepodejmowanie jakichkolwiek starań o uzyskanie pracy, kontakty z osobami karanymi, często pijącymi alkohol). W związku z powyższym trudno było o ocenę ich kompetencji wychowawczych, bowiem nie były one sprawdzone „w działaniu”. W większości spraw występowały też różne bardziej szczegółowo sprecyzowane okoliczności.

Zły status materialny rodziców nigdy nie był jedyną i wystarczającą przyczyną ingerencji w wykonywanie władzy rodzicielskiej. Ingerencja była zwykle konsekwencją prowadzonego „stylu życia” oraz nadużywania alkoholu.

Sytuacja prawna i faktyczna dzieci w dniu orzekania w sprawie

Było wiadomo, że nie ustalono ojcostwa w 6 przypadkach, a w 14 sprawach było brak informacji na ten temat (sprawy dotyczyły władzy rodzicielskiej matek).

Tabela 24: Podmiot sprawujący bezpośrednią pieczę nad dzieckiem w chwili orzekania

L.p.	Podmiot sprawujący bezpośrednią pieczę nad dzieckiem	Liczba spraw	Procent
1.	Oboje rodzice	28	30,8
2.	Tylko matka (ewentualnie z pomocą swojej rodziny/ męża, partnera)	42	46,1
3.	Tylko ojciec (ewentualnie z pomocą swojej rodziny/ żony, partnerki)	9	9,9
4.	Matka matki i/lub krewni matki (także jako rodzina zastępcza)	3	3,3
5.	Matka ojca i/lub krewni ojca (także jako rodzina zastępcza)	2	2,2
6.	Dom Dziecka lub inna placówka	4	4,4
7.	Inna sytuacja	3	3,3
8.	Ogółem	91	100,0

Zródło: opracowanie własne.

W 79% przypadków, gdy ustalenie ojcostwa nastąpiło i znany był jego sposób, dzieci pochodziły z małżeństwa rodziców, w 18,3% były uznane.

W 86,8% przypadków bezpośrednią pieczę nad dziećmi w dniu orzekania sprawowało jedno lub oboje rodzice. Najczęściej czyniła to matka dzieci bez udziału ich ojca, mimo że był znany i żył.

Z ograniczonych informacji zawartych w aktach wynikało, że pomijając dzieci w wieku przedszkolnym, co piąte dziecko sprawiało różnego rodzaju problemy wychowawcze, ale tylko czworo poważne.

3. Postępowanie o „odzyskanie” pełnej władzy rodzicielskiej

3.1. Inicjatywa wszczęcia postępowania i jego uzasadnienie

W połowie spraw postępowanie było wszczęte z inicjatywy kuratora sądowego, który sprawował nadzór nad wykonywaniem władzy rodzicielskiej. Zwykle nadzór był wieloletni.

Najdłuższy (trwający 12 lat i 5 miesięcy) okres, w którym kurator nadzorował wykonywanie władzy rodzicielskiej przez matkę (o ojcu nie było żadnych informacji w aktach – nie wiadomo, czy ojcostwo było ustalone) dotyczył rodzeństwa liczącego w dniu wszczęcia postępowania o uchylenie nadzoru 16 lat i 4 miesiące oraz 14 lat i jeden miesiąc. Wtedy też tylko młodsze dziecko (córka) znajdowało się pod bezpośrednią pieczęcią matki, bowiem starsze (syn) było umieszczone w zakładzie poprawczym, więc dalszy nadzór kuratora nad wykonywaniem przez matkę władzy rodzicielskiej nad tym dzieckiem nie wydawał się celowy. Przyczyną ustanowienia nadzoru kuratora była niewydolność wychowawcza matki. Można sądzić, iż pomoc kuratora odnośnie do starszego dziecka nie była skuteczna, skoro nastąpiła jego demoralizacja.

Trwający 12 lat nadzór kuratora nad wykonywaniem władzy rodzicielskiej przez oboje rodziców dotyczył chłopca liczącego w dniu wszczęcia postępowania 16 lat i w ocenie kuratora był już zbyteczny, gdyż rodzina funkcjonowała zadowolająco (przyczyną ograniczenia władzy rodzicielskiej była nieporadność wychowawcza matki i nadużywanie alkoholu przez ojca, który w czasie, gdy toczyło się postępowanie, już nie pił będąc osobą poważnie chorą, trwale niezdolną do pracy).

W sprawach wszczętych z urzędu, lecz z inicjatywy kuratora, był on przeświadczony, że dalsze trwanie nadzoru nie jest potrzebne. Zwykle wyrażał opinię, że nadzorowana osoba (rodzina) funkcjonuje na tyle poprawnie, iż dalsza jego pomoc i kontrola są zbyteczne. Niekiedy zmieniała się zasadniczo sytuacja faktyczna (np. dziecko, o które chodziło, wyjechało z Polski pod pieczęcią rodzica przebywającego za granicą i nadzór stawał się bezprzedmiotowy).

28 (31,1%) postępowań było wszczętych z inicjatywy matek i dotyczyło tylko ich władzy rodzicielskiej, 10 (11,1%) z inicjatywy ojców i dotyczyło tylko ich władzy rodzicielskiej. W pozostałych przypadkach (8,8%) postępowanie było wszczęte wskutek wspólnego wniosku obojga rodziców.

Najczęściej – w 58,4% przypadków, w uzasadnieniu wniosku znajdowało się stwierdzenie, że przyczyna, która spowodowała ograniczenie władzy rodzicielskiej ustała, rodzina dobrze funkcjonuje. Niekiedy wskazywano, że ograniczenie w formie nadzoru kuratora jest dla rodziny pozostającej w stosunkowo niewielkiej społeczności (np. wsi) „stygmatyzujące”. Podawano także inne argumenty, zwykle dostosowane do stanu faktycznego sprawy. Częstotliwość ich występowania została podana w tabeli.

Tabela 25: Argumenty podane na uzasadnienie uchylenia ograniczenia władzy rodzicielskiej

L. p.	Argumenty za uchyleniem ograniczenia władzy rodzicielskiej	Liczba spraw	Procent
1.	Rodzina dobrze funkcjonuje – nadzór kuratora zbędny	58	65,2
2.	Ustały okoliczności, które spowodowały ograniczenie	52	58,4
3.	Rodzic/rodzice nie nadużywa alkoholu	27	30,3
4.	Potrzeby dziecka są należycie zaspokajane	17	19,1
5.	Dziecko jest zadbane i funkcjonuje należycie	16	18,0
6.	Rodzic podjął pracę lub inaczej uzyskuje dochody	10	11,2
7.	Dziecko chodzi do szkoły i uzyskuje zadowalające wyniki	10	11,2
8.	Rodzic kontaktuje się z dzieckiem pozostającym w pieczy zast.	5	5,6
9.	Dziecko chce być pod pieczę rodzica	5	5,6
10.	Dziecko faktycznie jest pod pieczę rodzica	2	2,2
11.	Sprawujący pieczę źle to robi - rodzic będzie lepiej dbał o dziecko	1	1,1
12.	Inne	7	7,9

Źródło: opracowanie własne.

3.2. Postępowanie dowodowe, wynik postępowania i czas jego trwania

Najczęściej przeprowadzono dowód z dokumentów z akt postępowania o pozbawienie władzy rodzicielskiej (w 88 sprawach – 96,7%), następnie dowód z przesłuchania matki (w 66 sprawach – 72,5%) i ojca dziecka, którego dotyczyło postępowanie (w 41 sprawach – 45,5%). Rzadko były wysłuchane dzieci – tylko w 3 sprawach.

Bardzo istotną rolę odgrywała opinia kuratora sądowego, który sprawował nadzór nad wykonywaniem władzy rodzicielskiej (w 58 sprawach - 63,7%). Opinie takie były bądź specjalnie przygotowane i stanowiły pierwszy dokument zamieszczony w aktach sprawy, albo znajdowały się w aktach postępowania wykonawczego i zostały dopuszczone jako dowód w analizowanej sprawie.

Zważywszy, iż w większości spraw ograniczenie władzy rodzicielskiej polegało na nadzorze sądowego kuratora rodzinnego nad jej wykonywaniem, najwięcej wywiadów środowiskowych zostało przeprowadzonych w miejscu przebywania dziecka (w 35 sprawach – 38,5%). W miejscu przebywania rodzica, który nie mieszkał z dzieckiem przeprowadzono wywiady w 9 sprawach (9,9%). Wykaz ważniejszych dowodów przeprowadzonych w omawianych postępowaniach zawiera tabela.

Tabela 26 : Przeprowadzone dowody

L.p.	Przeprowadzone dowody	Liczba	Procent
1.	Przesłuchanie matki	66	72,5
2.	Przesłuchanie ojca	41	45,5
3.	Wysłuchanie dziecka	3	3,3
4.	Przesłuchanie świadków zgłoszonych przez matkę	8	8,8
5.	Przesłuchanie świadków zgłoszonych przez ojca	1	1,1
6.	Przesłuchanie innych świadków	12	13,2
7.	Z dokumentów z akt postępowania opiekuńczego*	88	96,7
8.	Z dokumentów z innych akt sądowych*	9	9,9
9.	Z wyroku rozwodowego rodziców dziecka	7	7,7
10.	Wywiad środowiskowy w miejscu przebywania dziecka	35	38,5
11.	Wywiad środowiskowy w miejscu przebywania rodzica dziecka	9	9,9
12.	Informacja MOPS/GOPS o sytuacji w rodzinie	4	4,4
13.	Opinia kuratora, który sprawował nadzór nad wyk. wł. rodz.	58	63,7
14.	Opinia ROD-K przygotowana do tej sprawy	6	6,6
15.	Opinia ROD-K przygotowana do innej sprawy	1	1,1
16.	Informacja lub opinia o dziecku ze szkoły i/lub placówki opiekuńczej	11	12,1
17.	Informacja Policji o rodzinie (interwencjach)	7	7,7
18.	Zaświadczenie o odbytym leczeniu odwykowym z alkoholizmu	1	1,1
19.	Umowa o pracę rodzica	2	2,2
20.	Inne	9	9,9

*W niektórych sprawach jako dowód były traktowane akta innego postępowania, bez wskazania konkretnych dokumentów znajdujących się na określonych kartach akt
Źródło: opracowanie własne.

Wynik postępowania w pierwszej instancji był następujący:

- uchylenie dotychczasowego ograniczenia władzy rodzicielskiej tylko matki („przywrócenie” jej pełni władzy rodzicielskiej) – w 40 sprawach (44%),
- zmiana sposobu ograniczenia władzy rodzicielskiej matki przez uchylenie orzeczenia o umieszczeniu dziecka w placówce, „przywrócenie” matce bezpośredniej pieczy nad dzieckiem ale ograniczenie jej władzy rodzicielskiej przez nadzór kuratora rodzinnego – w 2 sprawach (2,2%),
- uchylenie dotychczasowego ograniczenia władzy rodzicielskiej tylko ojca („przywrócenie” mu pełni władzy rodzicielskiej) – w 13 sprawach (14,3%),
- oddalenie wniosku w stosunku do matki – w 6 sprawach (6,6%),
- oddalenie wniosku w stosunku do ojca – w 2 sprawach (2,2%),
- uchylenie dotychczasowego ograniczenia władzy rodzicielskiej, w stosunku do obojga rodziców – w 21 sprawach (23,1%),
- oddalenie wniosku w stosunku do obojga rodziców w 2 sprawach (2,2%).

W pozostałych sprawach rozstrzygnięcia były inne – bardziej zróżnicowane odnośnie do poszczególnych dzieci, których dotyczył wniosek i poszczególnych rodziców. Wszystkie orzeczenia uprawomocniły się bez kontroli instancyjnej.

Oddalenia wniosków (brak zmiany dotychczasowego stanu prawnego) były związane w 10 przypadkach z utrzymywaniem się okoliczności faktycznych, które zadecydowały o ograniczeniu władzy rodzicielskiej. W pojedynczych przypadkach można było wnosić, że zadecydowały takie okoliczności, jak – niewydolność wychowawcza, nadużywanie alkoholu i niepoddanie się terapii odwykowej, brak stałych źródeł utrzymania, brak odpowiedniego mieszkania, lepsze zaspokajanie potrzeb dziecka w aktualnym środowisku zastępczym.

Postępowania w omawianych sprawach (we wszystkich przypadkach tylko w jednej instancji) trwały od 8 dni do 322 dni. Średni czas postępowania wyniósł 82 dni (2,7 miesiąca), mediana 60 dni (2 miesiące). Najczęściej postępowania trwały 40 dni.

IV. Przypadki ubiegania się o przyznanie władzy rodzicielskiej nad synami przez ojców ustalonych wyrokiem

Przed 13 czerwca 2009 r., zgodnie z ówczesnym brzmieniem art. 93 § 2 k.r.o., w razie sądowego ustalenia ojcostwa władza rodzicielska przysługiwała ojcu tylko wtedy, gdy przyznał mu ją sąd albo już w wyroku ustalającym ojcostwo, albo później sąd opiekuńczy, gdy nastąpiła zmiana okoliczności. Analogiczne rozwiązanie było przewidziane także w art. 56 § 3 kodeksu rodzinnego²¹. Praktykę ukształtowała wiążąca sądy wykładnia zawarta w uchwale pełnego składu Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z 6 grudnia 1952 r.²². Sąd Najwyższy zalecił uwzględnianie przy rozstrzyganiu dobra dziecka, interesu społeczeństwa i ustalanie w postępowaniu dowodowym kwalifikacji moralnych ojca i jego stosunku do dziecka przed procesem i w jego toku oraz wzajemnego stosunku do siebie rodziców. Skonstatował, że skonfliktowanie rodziców, zadrażnione stosunki między nimi stanowią przeciwwskazanie do przyznania ojcu władzy rodzicielskiej, bowiem w takiej sytuacji *„wypadnie na ogół przyjąć, że wspólne wykonywanie przez nich władzy rodzicielskiej zagrażać będzie dobru dziecka”*.

Motywy zacytowanego unormowania było zapewne także domniemanie (jak można sądzić, graniczące z pewnością), że większość mężczyzn, których ojcostwo ustalił sąd, nie była zainteresowana podjęciem funkcji rodzicielskich, a w takiej sytuacji nabywanie przez nich władzy rodzicielskiej *ex lege* komplikowałoby sytuację dziecka, w tych wszystkich przypadkach, w których rodzice powinni decydować wspólnie. Ojcowie, którzy chcieli aktywnie uczestniczyć w życiu swych dzieci, mogli nabyć władzę rodzicielską wskutek orzeczenia sądu. W konsekwencji przez kilkadziesiąt lat przeważał pogląd i zgodna z nim praktyka, że przyznanie ojcu władzy rodzicielskiej w wyroku ustalającym jego ojcostwo było wyjątkiem, a nie regułą²³. Został on zakwestionowany dopiero w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia²⁴.

²¹ Ustawa z 27.06.1950 r., Dz. U. nr 34, poz. 308.

²² Wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w przedmiocie sądowego ustalenia ojcostwa, OSN 1953, poz. 31.

²³ Wykonane w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości badanie 230 akt sądowych spraw o ustalenie ojcostwa, z lat 1992 – 1995, w których został przeprowadzony dowód z badań DNA wykazało, że tylko

Nowelą z 6 listopada 2008 r. wprowadzono jednolitą zasadę nabywania przez każde z rodziców *ex lege* władzy rodzicielskiej z możliwością jej ograniczenia, zawieszenia, pozbawienia już w wyroku ustalającym pochodzenie dziecka od każdego z rodziców.

Jeżeli taka modyfikacja nastąpiła, to odpowiednie stosowanie art. 107, 109 – 111 k.r.o. umożliwia jej zmianę, w tym przywrócenie władzy rodzicielskiej (pełni tej władzy, gdy była ograniczona).

Zgodnie z art. 106 k.r.o. w wersji obowiązującej od 13 czerwca 2009 r. sąd opiekuńczy może zmienić orzeczenie o władzy rodzicielskiej zawarte w wyroku ustalającym pochodzenie dziecka jeżeli wymaga tego dobro dziecka. Przepis ten w nowej wersji umożliwia zmianę rozstrzygnięcia o władzy rodzicielskiej nawet, gdy nie uległy zmianie okoliczności faktyczne z dnia orzekania. Jedynym kryterium zmiany jest dobro dziecka ustalone obiektywnie, a nie ewentualne przeświadczenie rodzica (w szczególności ojca), że dotychczasowe rozstrzygnięcie jest dla niego krzywdzące, bowiem nie przysługuje mu pełna władza rodzicielska bądź bezpośrednia piecza nad dzieckiem (choć takie przeświadczenie zwykle stanowi motyw wniosku o zmianę rozstrzygnięcia o władzy rodzicielskiej).

Art. 9 ust. 1 ustawy z 6 listopada 2008 r. przewiduje, jako zasadę, bezpośrednie stosowanie jej przepisów, choćby stosunki prawne unormowane w tej ustawie powstały przed dniem jej wejścia w życie. Nie rozstrzyga jednoznacznie o sposobie orzeczenia odnośnie do władzy rodzicielskiej mężczyzny, którego ojcostwo ustalił sąd w wyroku, a władza rodzicielska nie została ojcu przyznana. W związku z tym mogą powstawać wątpliwości jakie rozstrzygnięcia są właściwe.

w 7 % spraw zakończonych ustaleniem ojcostwa została przyznana ojcu władza rodzicielska. Sądy z reguły nie prowadziły postępowania dowodowego niezbędnego do podjęcia decyzji w przedmiocie władzy rodzicielskiej (W. Stojanowska, *Władza rodzicielska pozamatżeńskiego i rozwiedzionego ojca. Studium socjologiczno-prawne*, Warszawa 2000, s. 85). Tak niewielki odsetek spraw, w których sąd przyznał pozwanemu władzę rodzicielską, mógł wynikać ze sprzeciwu matki wyrażonego już w pozwie. Motywy tego sprzeciwu nie zawsze można było ustalić. W sprawach, w których było to jednak możliwe, okazało się, że najczęściej (54%) stanowisko matki wynikało z braku zainteresowania dzieckiem i wrogiej postawy pozwanego wobec matki dziecka. W 6 % spraw motywem sprzeciwu matki była „chęć zemsty za wypieranie się ojcostwa” (*op. cit.*, s. 91).

²⁴ Syntetyczny przegląd stanowisk krytycznych zawiera opracowanie J. Strzebińczyka [w:] *System Prawa Prywatnego*, tom 12 *Prawo rodzinne i opiekuńcze* (red. T. Smoczyński), Warszawa 2003 r., s. 242 – 244, a analizę problemu w ujęciu historycznym przedstawiła W. Stojanowska [w:] W. Stojanowska, M. Kosek: *Nowelizacja prawa rodzinnego na podstawie ustaw z 6 listopada 2008 r. i 10 czerwca 2010 r. Analiza. Wykładnia. Komentarz* (red. W. Stojanowska), Warszawa 2011, w szczególności s. 218 – 221.

Podstawową wadą rozwiązania dotychczasowego (a co najmniej jednolitej wykładni i zgodnej z nią praktyki) było przyznawanie pełni władzy rodzicielskiej, albo nie przyznawanie jej wcale²⁵. Tymczasem optymalna byłaby możliwość wyboru pomiędzy przyznaniem władzy rodzicielskiej w pełnym zakresie albo przyznaniem jej w zakresie ograniczonym do określonych obowiązków i uprawnień (z całą pewnością zawsze w stosunku do osoby dziecka a być może także, na zasadzie wyjątku, co do jego majątku, gdy w danym stanie faktycznym byłby on znaczny a ojciec miałby lepsze niż matka kompetencje do należytego sprawowania zarządu majątkiem).

Obecne rozwiązanie, choć nie bezdyskusyjne²⁶, jest znacznie bardziej elastyczne, co umożliwia dostosowanie treści rozstrzygnięcia do okoliczności stanu faktycznego sprawy. Wydaje się, że gdy ojciec ustalony prawomocnym wyrokiem sądu przed 13 czerwca 2009 r. pragnie wykonywać władzę rodzicielską, która do tej daty nie była mu przyznana, powinien wystąpić o przyznanie władzy rodzicielskiej, zaś sąd, uznawszy to żądanie za uzasadnione, co do zasady powinien władzę przyznać - w zależności od sytuacji pełną lub zmodyfikowaną na podstawie art. 107, 109 albo 110 k.r.o. Jeżeli zaś zmiana *status quo* byłaby równoznaczna z zagrożeniem dobra dziecka, którego nie dałoby się wyeliminować przez zastosowanie art. 109 k.r.o., to wniosek należałoby oddalić.

W 5 sprawach o przyznanie władzy rodzicielskiej ubiegali się ojcowie, których ojcostwo ustalił sąd w wyroku bez przyznania władzy rodzicielskiej. We wszystkich sprawach dzieci były płci męskiej. W 3 przypadkach ustalenie ojcostwa nastąpiło przed 13 czerwca 2009 r. W 2 kolejnych przypadkach sądowe ustalenie ojcostwa

²⁵ To głównie, jak się wydaje, powodowało krytykę i propozycje zmian. Zob. W. Stojanowska, *Władza rodzicielska pozamałżeńskiego i rozwiedzionego ojca*, s.99 (z tym, że autorka wskazywała także na sprzeczność art. 93 § 2 k.r.o. sprzed nowelizacji z art. 42 ust 2 Konstytucji RP z 1997 r.), E Holewińska-Łapińska w recenzji wymienionej monografii, PiP 2001, nr 11, s. 98, j. Strzebińczyk, *op. cit.*, s. 244.

²⁶ Wątpliwości budzi w szczególności możliwość pozbawienia władzy rodzicielskiej nabytej wskutek ustalenia ojcostwa, poza sytuacją stwierdzenia trwałej przeszkody do jej wykonywania. W większości przypadków, gdy trwała przeszkoda nie występuje, pozbawienie władzy rodzicielskiej odbywa się nie na podstawie oceny sposobu jej wykonywania, bowiem takowe nigdy nie mogło mieć miejsca, skoro dotychczas w świetle prawa ojciec i dziecko byli osobami obcymi, a jedynie na przypuszczeniu, że byłaby nadużywania lub że ojciec będzie rażąco zaniedbywał obowiązki. Orzeczenie uniemożliwiające ojcu wykonywanie władzy rodzicielskiej może być zasadne (np. gdy przed rozstrzygnięciem sprawy o ustalenie ojcostwa spowodował z winy umyślnej ciężkie uszkodzenia ciała dziecka, albo molestował dziecko seksualnie), ale bardziej adekwatna do sytuacji byłaby w takich przypadkach dotychczasowa konstrukcja orzeczenia o nieprzyznaniu władzy rodzicielskiej z uwagi na wysokie prawdopodobieństwo zagrożenia dobra dziecka. Uwagi te mają zastosowanie do sądowego ustalenia macierzyństwa z rozstrzygnięciem o pozbawieniu matki władzy rodzicielskiej.

nastąpiło po 13 czerwca 2009 r. (w listopadzie 2009 r. i w lipcu 2011 r.), ale sądy orzekły, że ojcom nie zostaje przyznana władza rodzicielska, mimo iż stan prawny uległ zmianie i aby uzyskać ten sam skutek prawny sądy powinny, kierując się dobrem dziecka, ojca władzy rodzicielskiej pozbawić, lub tę władzę zawiesić. Ojcowie wyroków nie zaskarżyli i wadliwe orzeczenia uprawomocniły się.

Wszystkie sprawy, o których mowa, były traktowane przez sądy, jako sprawy o przywrócenie władzy rodzicielskiej. W czterech przypadkach ojcowie uzyskali władzę rodzicielską. Sformułowania sentencji orzeczeń były różne. W 2 przypadkach sąd stwierdził, że władzę rodzicielską ojcu „przywraca”, w jednym, że ją przyznaje i jednocześnie ogranicza do określonych uprawnień i obowiązków w stosunku do osoby dziecka, a w kolejnym, że władzę rodzicielską ojcu „nadaje”.

W sprawach, w których ojcowie uzyskali władzę rodzicielską, od ustalenia ojcostwa do wpływu wniosku do sądu upłynął okres od 15 miesięcy do 6 lat²⁷.

W jednym przypadku w dniu orzekania w sprawie będącej przedmiotem niniejszej analizy ojciec pozostawał we wspólnym gospodarstwie domowym z matką dziecka, z którą zawarł małżeństwo, i uczestniczył w wychowywaniu syna. W dniu orzekania w sprawie o ustalenie ojcostwa ojciec dziecka odbywał karę pozbawienia wolności. Jeszcze przed jej rozpoczęciem nie interesował się dzieckiem, rozstał się z matką, która uważała, że ta sytuacja nie ulegnie zmianie w przyszłości, szczególnie zważywszy na kryminalną przeszłość mężczyzny. Te prognozy nie sprawdziły się. Rodzice dziecka odnowili związek, a nawet zalegalizowali go przez zawarcie małżeństwa. W dniu orzekania w sprawie o „przywrócenie władzy rodzicielskiej” mężczyzna pełnił funkcję „głowy rodziny”. Pracował i utrzymywał niepracującą żonę i syna. W tej sytuacji matka dziecka popierała dążenie męża do uzyskania władzy rodzicielskiej nad wspólnym, przedmałżeńskim dzieckiem.

Jeszcze w jednej sprawie matka dziecka także aprobowała żądanie przyznania władzy rodzicielskiej ojcu. Mężczyzna ten, zarówno w czasie ustalania ojcostwa, jak i podczas sprawy dotyczącej przyznania mu władzy rodzicielskiej, pozostawał w związku małżeńskim, we wspólnocie domowej ze swoją żoną. Nie mieszkał nigdy

²⁷ Były to w poszczególnych przypadkach następujące okresy: (1) 15 miesięcy, (2) 2 lata i 5 miesięcy, (3) 4 lata, (4) 4 lata i 4 miesiące, (5) 6 lat.

z matką dziecka, choć ich związek był długotrwały. Rodzice rozstali się na krótko w okresie, gdy zostało ustalone ojcostwo. Ojciec jednak kontaktował się z dzieckiem, a po krótkim czasie nawiązał ponownie bliskie relacje z jego matką, które „zaowocowały” narodzinami kolejnego wspólnego dziecka. Matka wraz z dziećmi mieszkała samodzielnie, w innej miejscowości niż ojciec dzieci i jego rodzina oparta o trwające przez cały czas małżeństwo. Ojciec utrzymywał stały kontakt z pozamałżeńskimi dziećmi i bliskie relacje z ich matką, oraz współfinansował koszty utrzymania dzieci. Taki stan faktyczny trwał w dniu orzekania w sprawie.

W 2 kolejnych sprawach, w których ojcowie nabyli władzę rodzicielską, ich stosunki z matkami były napięte. W obu sprawach kobiety zostały porzucone, gdy mężczyźni dowiedzieli się o ciąży. W jednej z nich nastąpiło to za granicą, gdzie partnerzy pracowali, co postawiło ciężarną kobietę w bardzo trudnej sytuacji. Była zmuszona przed rozwiązaniem wracać do kraju z USA. Ojciec zainteresował się dzieckiem dopiero po 2,5 roku od sądowego ustalenia ojcostwa, gdy jego syn liczył już ponad 4 lata.

W drugiej sprawie mężczyzna kwestionował ojcostwo, ale przeprowadzony w postępowaniu o ustalenie ojcostwa dowód z badania DNA je potwierdził. W tym przypadku od sądowego ustalenia ojcostwa do nawiązania kontaktu z dzieckiem minęły 4 lata, a przyznanie władzy rodzicielskiej nastąpiło po ukończeniu przez syna 5 roku życia.

Jedyny przypadek oddalenia wniosku o przyznanie władzy rodzicielskiej nastąpił w sprawie, w której władzy tej nie przyznano przed 6 laty w wyroku ustalającym ojcostwo wydanym wskutek pozwu ojca, mimo że o to wnosił.

Mężczyzna ten, wielokrotnie karany za rozboje, pobicia, zniszczenie mienia, zarówno w czasie sprawy o ustalenie ojcostwa, jak i podczas sprawy o przyznanie mu władzy rodzicielskiej nad synem, odbywał kary pozbawienia wolności. Podczas postępowania o przyznanie władzy rodzicielskiej w 2012 r., poddany był terapeutycznemu systemowi odbywania kary (art. 62 k.k.). Przebywał w specjalnym oddziale terapeutycznym dla osób z niepsychotycznymi zaburzeniami umysłowymi.

Podczas rozprawy zachowywał się tak agresywnie, że zaszła konieczność użycia kajdanek. Wybuch agresji, według słów ojca, był reakcją na prowokacyjne, w jego ocenie, zachowanie matki dziecka polegające na tym, że się do niego uśmiechnęła.

Sąd pierwszej instancji ocenił, że nie zaszła zmiana okoliczności od czasu sądowego ustalenia ojcostwa, a dobro dziecka przemawiało przeciwko przyznaniu ojcu władzy rodzicielskiej. Sąd drugiej instancji podzielił tę opinię, oddalając apelację ojca.

V. Przypadki ubiegania się o uchylenie zawieszenia władzy rodzicielskiej

Zawieszenie władzy rodzicielskiej może nastąpić w razie przemijającej przeszkody w jej wykonywaniu (art. 110 § 1 k.r.o.). Nie jest obligatoryjne. Można uznać, że „pomocniczymi” kryteriami decyzji sądu, nie mającymi charakteru ustawowych przesłanek zawieszenia władzy rodzicielskiej, są względy celowości i dobro dziecka. Gdy dziecko pozostaje pod należytą sprawowaną bezpośrednią pieczęą jednego z rodziców pozostającego w stałym kontakcie z drugim rodzicem, który przez relatywnie krótki okres nie może sprawować bezpośredniej pieczy nad dzieckiem, ale może korzystać z pozostałych atrybutów władzy rodzicielskiej współdecydując o istotnych sprawach dziecka, zawieszenie władzy rodzicielskiej nie jest celowe. Gdy natomiast przemijająca przeszkoda dotyczy rodzica wyłącznie sprawującego władzę rodzicielską, zawieszenie tej władzy i ustanowienie opieki dla dziecka zwykle jest konieczne.

Ustanie przeszkody uzasadnia uchylenie zawieszenia władzy rodzicielskiej, co nie wyklucza celowości innej formy ingerencji w wykonywanie „odwieszanej” władzy rodzicielskiej, gdy zaistniał stan zagrożenia dobra dziecka.

Wśród akt spraw dotyczących „odzyskania” pełnej władzy rodzicielskiej nadesłanych przez sądy znalazło się 6 postępowań o uchylenie zawieszenia władzy rodzicielskiej (art. 110 § 2 k.r.o.). Przyczyną zawieszenia władzy rodzicielskiej był albo wyjazd rodzica za granicę w celu zarobkowym albo jego osadzenie w zakładzie karnym.

W jednym przypadku o uchylenie orzeczenia wnosili oboje rodzice – małżonkowie. Trzykrotnie wnioski złożyły tylko matki, dwukrotnie tylko ojcowie. Jeden wniosek został oddalony, bo nie ustała przyczyna zawieszenia władzy rodzicielskiej ojca osadzonego w zakładzie karnym. Pozostałe wnioski uwzględniono. Orzecznictwo w tych sprawach nie budzi uwag krytycznych. Niewielka liczebność spraw uzasadnia syntetyczne przedstawienie ich stanów faktycznych.

Zawieszenie władzy rodzicielskiej w związku z pobytem rodzica w innym państwie niż to, w którym przebywa stale dziecko

Przypadek pierwszy

W omawianym przypadku była zawieszona władza rodzicielska obojga rodziców, małżonków nad dwojgiem ich wspólnych dzieci liczących w dniu orzekania o uchylenie zawieszenia 8 lat i 4 lata. Orzeczenie o zawieszeniu władzy rodzicielskiej zapadło w związku z pobytem obojga rodziców we Włoszech. Dzieci zostały w Polsce pod pieczę krewnych. Ta „przeszkoda” trwała przez rok od zawieszenia władzy rodzicielskiej. Po powrocie do kraju rodzice przejęli bezpośrednią pieczę nad dziećmi. Nastąpiło uchylenie zawieszenia władzy rodzicielskiej obojga rodziców.

Przypadek drugi

Matka od 2001 r. przebywała w Holandii. Nauczyła się obowiązującego tam języka, odbyła kursy zawodowe i swoją przyszłość wiązała z pobytem na emigracji. Tam nawiązała konkubinat z późniejszym domniemanym ojcem dziecka. Był to mężczyzna narodowości tureckiej, mający w miejscu swego pobytu status osoby bezrobotnej. Pozostawał na jej utrzymaniu.

W Holandii urodził się chłopiec, którego dotyczyło opisywane postępowanie. Pochodzenie dziecka od ojca nie było ustalone. Babcia małoletniego podczas odwiedzin w miejscu zamieszkania wnuka oceniła, że sytuacja zagraża jego dobru i - za zgodą matki chłopca - zabrała go do Polski. Dziecko liczyło wówczas 6 lat.

Bezpośrednią pieczę nad dzieckiem sprawowali rodzice jego matki. Jednak tylko ojciec matki (dziadek dziecka) ustanowiony został rodziną zastępczą i opiekunem małoletniego. Babcia małoletniego, pozostająca z nimi we wspólnocie domowej, nie spełniała kryteriów kandydatki na rodzica zastępczego, gdyż nałogowo, „ciągam” pije alkohol. Z tej przyczyny została zakwalifikowana do leczenia odwykowego, którego jednak nie chciała podjąć.

Po przejęciu przez dziadków mieszkających w Polsce pieczy nad wnukiem zapadło orzeczenie o zawieszeniu władzy rodzicielskiej matki. Nastąpiło to na 3 lata i 3 miesiące przed wszczęciem postępowania o jego uchylenie. W tym czasie matka małoletniego, przez cały czas mieszkająca w Holandii, nawiązała nowy konkubinat,

także z mężczyzną narodowości tureckiej. Z tego związku ma córkę. Nowy partner matki ma stałą pracę. Zaakceptował przyjęcie do wspólnoty domowej starszego, liczącego już 9 lat i 7 miesięcy, dziecka partnerki deklarując współudział w jego utrzymaniu. W konsekwencji matka dziecka wniosła o uchylenie zawieszenia jej władzy rodzicielskiej, a sąd ten wniosek uwzględnił.

Przypadek trzeci

Małżonkowie będący rodzicami dwojga małoletnich dzieci zdecydowali o wyjeździe żony do Włoch w celach zarobkowych. Żona będąca pielęgniarką wykonywała tam pracę zgodną z kwalifikacjami. Synowie pozostali pod pieczę ojca. Z matką spędzali część wakacji. Młodszy, którego dotyczy opisywane postępowanie, liczył wówczas 2 lata. Po pewnym czasie (z akt nie wynika, kiedy) matka przejęła pieczę nad starszym synem, aktualnie pełnoletnim, który w dalszym ciągu przebywa we Włoszech. Młodszy nadal był wychowywany w Polsce przez ojca. Gdy ukończył szkołę podstawową, wyjechał na wakacje do matki. Sam podjął decyzję, że chce przebywać we Włoszech z matką i starszym bratem oraz kontynuować tam naukę w szkole ponadpodstawowej. Ojciec zaakceptował ten wybór syna, który podjął naukę we włoskiej szkole. Utrzymują kontakt telefoniczny. Matka wystąpiła o uchylenie wydanego 6,5 roku wcześniej orzeczenia o zawieszeniu jej władzy rodzicielskiej, co nastąpiło.

Zawieszenie władzy rodzicielskiej w związku z osadzeniem rodzica w zakładzie karnym

Przypadek czwarty

Sprawa dotyczy władzy rodzicielskiej matki nad 4 dzieci. Matka została osadzona w zakładzie karnym, co spowodowało zawieszenie jej władzy rodzicielskiej. W chwili zawieszenia tej władzy dwoje dzieci (bliźnięta) miały po 11 lat, trzecie dziecko 7 lat i miesiąc, czwarte 6 lat i 2 miesiące. Dzieci pochodziły z małżeństwa rodziców. Ustało ono wskutek śmierci ich ojca, którego pozbawiła życia matka działająca w afekcie.

Po wydaniu orzeczenia o zawieszeniu władzy rodzicielskiej, matka uzyskała odroczenie wykonania kary, co było przyczyną uchylecia zawieszenia władzy rodzicielskiej po 13 miesiącach od wydania orzeczenia o zawieszeniu.

Przypadek piąty

Wnioskodawcą był ojciec 3 dzieci pochodzących z małżeństwa, które w dacie orzekania w relacjonowanej sprawie były w wieku lat 14, 11,5 oraz 9. Władza rodzicielska została zawieszona przed 13 miesiącami. Ojciec wnosił o uchylenie zawieszenia władzy rodzicielskiej, gdy opuścił zakład karny (osadzenie w nim było przyczyną zawieszenia władzy rodzicielskiej).

W dacie wniosku ojciec sprawował pieczę nad dziećmi. Władza rodzicielska matki była ograniczona przez nadzór kuratora rodzinnego w związku z nadużywaniem przez nią alkoholu. Matka piła alkohol "ciągami", podczas których była nieobecna w domu. Mimo orzeczenia o obowiązku leczenia odwykowego, matka się do niego nie zastosowała.

Zawieszenie władzy rodzicielskiej ojca zostało uchylone.

Przypadek szósty

Wniosek o uchylenie zawieszenia władzy rodzicielskiej nad dwojgiem dzieci pochodzących z małżeństwa w wieku 4 lat i 11 miesięcy oraz 3 lat i 10 miesięcy złożył przebywający w zakładzie karnym ojciec dzieci. Bezpośrednią pieczę nad dziećmi sprawowała matka, prowadząca wspólne gospodarstwo domowe ze swoimi rodzicami. Rodzice dzieci byli rozwiedzeni. Władza rodzicielska matki była ograniczona przez nadzór kuratora.

Wnioskodawca miał liczne zarzuty wobec wykonywania władzy rodzicielskiej przez matkę dzieci, podejrzaną o popełnienie przestępstwa. W uzasadnieniu wniosku stwierdził, że chce swoją władzę rodzicielską „przekazać” swoim rodzicom, którzy są gotowi przejąć pieczę nad wnukami jako rodzina zastępcza.

Wniosek został oddalony, gdyż przyczyna zawieszenia władzy rodzicielskiej – odbywanie kary pozbawienia wolności – trwała nadal.

VI. Ustalenia i wnioski

1. Już etap przygotowujący badanie wykazał, że *prawo w działaniu* może różnić się od wyobrażeń o nim kształtowanych na podstawie brzmienia przepisów ustawowych i ustalonej w literaturze ich wykładni. Powyższa konstatacja dotyczy domniemanego rozumienia przez część sądów instytucji *przywrócenia władzy rodzicielskiej* przez nadanie jej szerszego „zasięgu” niż wynikający z art. 111 § 2 k.r.o. Konieczne jest jednak uściślenie, że błędna terminologia nie miała wpływu na przyporządkowanie żądań wnioskodawców do odpowiednich regulacji prawnych. Zapewne miała jednak wpływ na statystykę sądową i wnioski mogące wypływać z jej interpretacji.

Celowe wydaje się przypomnienie, iż według danych statystycznych²⁸ w 2012 r. sądy załatwiły 4577 spraw o przywrócenie władzy rodzicielskiej, w 2770 przypadkach w całości lub w części uwzględniając żądanie, a w 469 sprawach oddalając wniosek. Z tego wynikałoby, że w 2012 r. powinno być 3239 spraw z art. 111 § 2 k.r.o. zakończonych rozstrzygnięciem merytorycznym²⁹, w którym w 85,5% przypadków żądanie wnioskodawcy zostało (co najmniej w części) uwzględnione. Mogłoby to sugerować, że znaczna część rodziców pozbawionych władzy rodzicielskiej podejmuje działania w celu jej przywrócenia, które w zdecydowanej większości kończą się sukcesem.

W konsekwencji opieranie oceny tylko na danych statystycznych mogłoby skłaniać do przypuszczenia, że albo część rodziców pochopnie pozbawiono władzy rodzicielskiej, albo że orzeczenie o pozbawieniu władzy rodzicielskiej wywołało radykalną zmianę postawy większości rodziców, wskutek czego ustała przyczyna pozbawienia władzy rodzicielskiej. Tymczasem badanie spraw o pozbawienie władzy rodzicielskiej przeprowadzone w 2012 r. w Instytucie Wymiaru

²⁸ Chodzi o sprawozdanie oznaczone symbolem <<MS – S 16 r.>> p.t.: „Sprawozdanie w sprawach rodzinnych z zakresu spraw cywilnych, z wyłączeniem spraw nieletnich w sądzie rejonowym”.

²⁹ Większość sądów, do których została przekazana prośba o udostępnienie akt do badania, albo przekazywała wszystkie sprawy, których celem było „odzyskanie” pełnej władzy rodzicielskiej nad dzieckiem, albo informowała, że spraw o przywrócenie władzy rodzicielskiej nie było. Gdyby dane statystyczne odzwierciedlały dokładnie rodzaj rozpoznanych spraw, to średnio w każdym wydziale rodzinnym powinno być przynajmniej 10 spraw z art. 111 § 2 k.r.o.

Sprawiedliwości³⁰ nie upoważnia do takich wniosków. W tym kontekście należy też odnotować ustalenie I. Długoszewskiej wynikające z badania orzecznictwa Sądów Rejonowych w Nisku, Stalowej Woli i Tarnobrzegu w sprawach o ograniczenie i pozbawienie władzy rodzicielskiej, że w sytuacji, gdy dzieci pozostawały pod pieczęią obojga rodziców, sądy bardzo rzadko orzekały o pozbawieniu ich władzy rodzicielskiej, wybierając jedynie jej ograniczenie, mimo występowania „bardzo wyraźnych i obiektywnych powodów” do pozbawienia władzy rodzicielskiej³¹. Powyższe potwierdza przeświadczenie, że **orzeczenia o pozbawieniu władzy rodzicielskiej nie są wydawane pochopnie**, a w konsekwencji przywrócenie władzy rodzicielskiej nie może być uzasadnione w znacznej części przypadków³². To z kolei przemawia za domniemaniami, że spraw o przywrócenie władzy rodzicielskiej (art. 111 § 2 k.r.o.) jest znacznie mniej, niż można byłoby sądzić na podstawie zestawienia statystycznego.

2. Przeprowadzone badanie spraw o „**odzyskanie**” **władzy rodzicielskiej** (które część sądów traktowała jako sprawy o przywrócenie władzy rodzicielskiej) obejmujące sprawy o przywrócenie władzy rodzicielskiej (art. 111 § 2 k.r.o.), o uchylenie zarządzenia ograniczającego władzę rodzicielską, wydanego na podstawie art. 109 k.r.o., o przyznanie władzy rodzicielskiej mężczyźnie, którego ojcostwo ustalił sąd i o uchylenie zawieszenia władzy rodzicielskiej (art. 110 k.r.o.) wykazało, że **wymienione postępowania w 75% przypadków zakończyły się co najmniej częściowym uwzględnieniem wniosków rodziców**.

Najmniej „skuteczne” były jednak wnioski z art. 111 § 2 k.r.o., oddalone w stosunku do matek w 53,3%, a w stosunku do ojców w 81,2% przypadków. Oddalenia 70% wniosków w tych sprawach nastąpiły dlatego, że wszystkie okoliczności, które spowodowały rażące zaniedbywanie obowiązków rodzicielskich

³⁰ E. Holewińska – Łapińska: *Orzecznictwo w sprawach o pozbawienie władzy rodzicielskiej*, Prawo w Działaniu 2013, nr 14, s. 27 - 76.

³¹ I. Długoszewska: *Przesłanki oraz skutki ograniczenia i pozbawienia władzy rodzicielskiej*, Warszawa 2012, s. 442. Autorka przeprowadziła badanie aktowe w okresie od listopada 2009 r. do lutego 2010 r. w wydziałach rodzinnych i nieletnich Sądów Rejonowych w Nisku, Stalowej Woli i Tarnobrzegu, które objęło wszystkie sprawy o ograniczenie i pozbawienie władzy rodzicielskiej, wszczęte od 1 stycznia 2006 r. do 31 grudnia 2007 r. (s. 25).

³² I. Długoszewska (*op. cit.*, s. 432), na podstawie swoich badań oceniła, że „instytucja pozbawienia władzy rodzicielskiej ma w praktyce charakter definitywny, ponieważ sądy opiekuńcze prawie nigdy nie stosują instytucji przywrócenia władzy rodzicielskiej w trybie art. 111 § 2 k.r.o.”

wobec dzieci, trwały także podczas orzekania w badanej sprawie. Pośrednio dowodzi to **trafności rozstrzygnięcia o pozbawieniu władzy rodzicielskiej**.

W sprawach **o uchylenie zarządzenia ograniczającego władzę rodzicielską oddaleniem zakończyły się postępowania w 11% zbadanych przypadków**. W pozostałych sprawach albo rodzice „odzyskali” pełnię władzy rodzicielskiej (81,4% spraw), albo ograniczenie przybrało nową formę, w znaczący sposób poszerzając zakres władzy rodzicielskiej, przysługującej danemu rodzicowi (przykładowo uchylenie zarządzenia o umieszczeniu dziecka w placówce, skutkujące jego powrotem pod bezpośrednią pieczę rodziców, z poddaniem wykonywania przez nich władzy rodzicielskiej nadzorowi kuratora rodzinnego).

3. Zarówno w aspekcie społecznym, jak i w wymiarze ilościowym, najistotniejsze sprawy ze zbadanych dotyczyły przywrócenia władzy rodzicielskiej rodzicom jej pozbawionym oraz uchylenia ograniczenia władzy rodzicielskiej na podstawie art. 109 k.r.o. O ile oczekiwania rodziców zostałyby spełnione, w obu kategoriach spraw dzieci znalazłyby się pod bezpośrednią pieczę rodziców, sprawowaną bez jakiegokolwiek zewnętrznej kontroli, z pełnym poszanowaniem autonomii rodziny. Przyczyny ingerencji (znane z analizowanych akt spraw), której dalsze trwanie było kwestionowane przez rodziców, wiązały się głównie z nadużywaniem alkoholu, „nagannym trybem życia”, niewydolnością wychowawczą, nieporadnością życiową rodziców. Przyczyny te najczęściej powodowały zaniedbywanie obowiązków wobec dzieci, które w przypadkach pozbawienia władzy rodzicielskiej, miało postać rażąca. Należało więc oczekiwać zasadniczych zmian w postawie rodziców, trybie ich życia, poddania się terapii uzależnień. Wielu (zwłaszcza pozbawionych władzy rodzicielskiej) powinno zerwać dotychczasowe kontakty z osobami nałogowo pijącymi alkohol, nie podejmującymi starań o pracę, często popadającymi w konflikty z prawem, naruszającymi normy społeczne i obyczajowe (a takie właśnie osoby w licznych przypadkach tworzyły „środowisko naturalne” rodziców, w szczególności ojców, do którego oni także przynależeli), podjąć starania o zatrudnienie, podwyższenie kompetencji wychowawczych. Sprostanie tym oczekiwaniom było bardzo trudne, szczególnie, że zmiany powinny być trwałe, aby nie powtórzył się stan, który spowodował ingerencję w wykonywanie władzy rodzicielskiej.

Sytuacja rodziców pozbawionych władzy rodzicielskiej i mających jedynie ograniczoną władzę była zróżnicowana. Miało to wpływ na docieklivość dowodową sądów. Porównanie udziału określonych dowodów w postępowaniach o przywrócenie władzy rodzicielskiej oraz w sprawach o uchylenie zarządzenia ograniczającego władzę rodzicielską w celu usunięcia stanu zagrożenia dobra dziecka (art. 109 k.r.o.) może skłaniać ku tezie o **wyższej staranności postępowań** w pierwszej kategorii spraw, a co najmniej świadczy o większym zaangażowaniu rodziców pragnących osiągnąć założony cel – pełnię władzy rodzicielskiej. Nie bez znaczenia jest też fakt, że w **połowie spraw o uchylenie zarządzenia ograniczającego władzę rodzicielską postępowanie zainicjowali kuratorzy**, którzy sprawowali nadzór na podstawie takiego zarządzenia, a nie rodzice.

Tabela 27: Dowody (w odsetkach) przeprowadzone w sprawach o przywrócenie władzy rodzicielskiej i o uchylenie zarządzenia z art. 109 k.r.o.

Przeprowadzone dowody w sprawach (w odsetkach)	Przywrócenie władzy rodz.	Uchylenie ograniczenia
Przesłuchanie matki	83,9	72,5
Przesłuchanie ojca	48,4	45,5
Wysłuchanie dziecka	16,1	3,3
Przesłuchanie świadków zgłoszonych przez matkę	26,6	8,8
Przesłuchanie świadków zgłoszonych przez ojca	12,9	1,1
Przesłuchanie innych świadków	9,7	13,2
Z dokumentów z akt postępowania opiekuńczego*	96,8	96,7
Z dokumentów z innych akt sądowych*	25,8	9,9
Z wyroku rozwodowego rodziców dziecka	6,5	7,7
Wywiad środowiskowy w miejscu przebywania dziecka	54,8	38,5
Wywiad środowiskowy w miejscu przebywania rodzica dziecka	58,1	9,9
Informacja MOPS/GOPS o sytuacji w rodzinie	6,6	4,4
Opinia kuratora, który sprawował nadzór nad wyk. wł. rodz.	3,2	63,7
Opinia ROD-K przygotowana do tej sprawy	6,6	6,6
Opinia ROD-K przygotowana do innej sprawy	3,2	1,1
Informacja lub opinia o dziecku ze szkoły i/lub placówki opiekuńczej	16,1	12,1
Informacja Policji o rodzinie (interwencjach)	--	7,7
Zaświadczenie o odbytym leczeniu odwykowym z alkoholizmu	3,2	1,1
Umowa o pracę rodzica	3,2	2,2
Inne	22,6	9,9

*W niektórych sprawach jako dowód były traktowane akta innego postępowania, bez wskazania konkretnych dokumentów znajdujących się na określonych kartach akt
 Źródło: opracowanie własne.

W obu grupach spraw prawie z identyczną częstotliwością sądy przeprowadzały dowód z **akt spraw** (dokumentów z akt), które miały przesądzające znaczenie dla zastanego stanu prawnego odnośnie do władzy rodzicielskiej, ale dowód z dokumentów z akt innych spraw (poza wyrokiem rozwodowym rodziców) częściej był przeprowadzony w sprawach o przywrócenie władzy rodzicielskiej (odpowiednio 25,8% i 9,9%).

W obu grupach spraw bardzo często stosowany był dowód z **przesłuchania rodziców**, choć wystąpił w wyższym odsetku spraw o przywrócenie władzy rodzicielskiej, w szczególności odnośnie do matek. Niewielka była różnica udziału dowodu z przesłuchania ojców dzieci.

W sprawach o przywrócenie władzy rodzicielskiej zdecydowanie wyższy był udział dowodu z **przesłuchania świadków**, przeprowadzonego głównie z inicjatywy rodziców (w 26,6% spraw z inicjatywy matek, w 12,9% spraw z inicjatywy ojców). W drugiej grupie spraw inicjatywa matek zgłaszających dowód z przesłuchania świadków wystąpiła w 8,8% spraw, a inicjatywa ojców tylko w 1,1% spraw, za to nieco wyższy był udział dowodu z przesłuchania świadków dopuszczonych z urzędu lub z inicjatywy innych osób niż rodzice (13,2%, podczas gdy w sprawach o przywrócenie władzy rodzicielskiej w 9,7%).

Istotną rolę w porównywanych postępowaniach odgrywał dowód z **wywiadu środowiskowego** przeprowadzonego przez kuratora rodzinnego. W sprawach o przywrócenie władzy rodzicielskiej miał on na celu zarówno zbadanie sytuacji dziecka (co nastąpiło w 55,8% spraw), jak i rodzica ubiegającego się o przywrócenie władzy rodzicielskiej, który zwykle przebywał w innym miejscu niż dziecko (w 58,1% spraw). W sprawach o „odzyskanie” pełni (dotychczas ograniczonej) władzy rodzicielskiej wywiad w miejscu przebywania dziecka (które w większości przypadków pozostawało pod bezpośrednią pieczęią rodzica sprawującego ograniczoną władzę rodzicielską) był przeprowadzony w 38,5% spraw, a w miejscu przebywania rodzica (innym niż miejsce przebywania dziecka) w 9,9% spraw. W tych sprawach szczególnie doniosłe znaczenie miała **opinia kuratora pracującego z rodziną** (63,7%), występująca w części spraw niezależnie od wywiadu środowiskowego. W części spraw, w których była taka opinia, wywiad środowiskowy nie był przeprowadzany, bowiem odpowiednie

fragmenty opinii zawierały informacje charakterystyczne dla wywiadów środowiskowych.

W obu grupach spraw dzieci **nie miały statusu uczestników postępowania**. Ich **wysłuchanie miało miejsce bardzo rzadko**, ale w sprawach o przywrócenie władzy rodzicielskiej częstotliwość tego dowodu była pięciokrotnie wyższa niż w sprawach o uchylenie ograniczenia władzy rodzicielskiej (odpowiednio 16,1% oraz 3,3%). Być może ta dysproporcja wynikała z „ciężaru gatunkowego” skutków rozstrzygnięcia dla dziecka. Praktyka jedynie sporadycznego wysłuchiwanie dzieci (zapewne tylko w części stanów faktycznych obiektywnie uzasadniona) może być oceniona jako **naruszenie art. 12 Konwencji o prawach dziecka**.

Z jednakową częstotliwością (6,6%) w obu grupach zbadanych spraw był przeprowadzony **dowód z opinii ROD-K**. We wszystkich sprawach, w których został przeprowadzony, było to celowe. Analiza spraw skłaniała do wniosku, że byłoby pożądane przeprowadzenie tego dowodu nie mniej niż dwukrotnie częściej.

4. Ustalono, że **w 73% spraw od orzeczenia ograniczającego władzę rodzicielską do wszczęcia postępowania o uchylenie tego ograniczenia upłynęło nie mniej niż 2 lata do ponad 12 lat**. Tak długi okres ograniczenia władzy rodzicielskiej występował zwłaszcza, gdy formą ograniczenia władzy był nadzór kuratora nad jej wykonywaniem przez jednego lub oboje rodziców. Przy najdłużej sprawowanych nadzorach, mimo późniejszego ich uchylenia, można mieć wątpliwości, czy zastosowany środek był optymalny, skoro przykładowo mimo nadzoru dziecko znalazło się w zakładzie poprawczym wskutek demoralizacji, bądź ojciec dopiero po wielu latach zaprzestał nadużywania alkoholu, ale nie wskutek terapii, siły woli czy dzięki perswazji kuratora, ale w następstwie bardzo ciężkiej choroby, do której rozwoju przyczynił się jego alkoholizm, trwale niszcząc zdrowie i zdolność do pracy (a przez te lata dziecko znajdowało się w niesprzyjającej dobremu wychowaniu atmosferze rodziny z problemem alkoholowym, którego skutki zapewne będzie odczuwało w całym życiu).
5. Zaniepokojenie budzą sytuacje, gdy uchylenie zarządzenia z art. 109 k.r.o., w szczególności o nadzorze kuratora nad wykonywaniem władzy rodzicielskiej nad dzieckiem, następuje w związku ze zmianą sytuacji w rodzinie, która co

prawda powoduje, że dalszy nadzór jest bezprzedmiotowy, ale **stan zagrożenia dobra dziecka trwa nadal**. Przykładowo chodzi o sytuację, gdy dziecko nie pozostaje pod pieczęą żadnego z rodziców, bo wyjechali za granicę i z tej przyczyny nadzór nad sprawowaniem przez nich władzy rodzicielskiej jest niewykonalny. Być może bywają (a powinny być) w takiej sytuacji wszczynane z urzędu postępowania o pozbawienie albo o zawieszenie władzy rodzicielskiej, ale w zbadanych aktach nie było jakiegokolwiek informacji na ten temat. Drastycznym przykładem ilustrującym ten problem jest stan faktyczny sprawy, w której przed trzema laty i siedmioma miesiącami ograniczono władzę rodzicielską obojga rozwiedzionych rodziców nad synem liczącym wówczas 13 lat i 7 miesięcy. Matka doprowadziła do wyprowadzenia się (po rozwodzie) ojca chłopca z dotychczas wspólnego domu, wskutek czego ustały wszelkie przejawy sprawowania bezpośredniej pieczy przez ojca nad dzieckiem będącym w wieku, w którym udział ojca w wychowaniu jest szczególnie pożądanym. Matka wyjechała do pracy we Włoszech. Upoważniła swoją siostrę do nadzoru nad synem, który mieszkał sam, a więc nikt nie sprawował nad nim bieżąco bezpośredniej pieczy. Wiadomo, że chłopiec zaniedbywał obowiązek szkolny. Ukończył jedynie gimnazjum. Naukę zawodu przerwał. Z inicjatywy kuratora zostało wszczęte postępowanie o uchylenie nadzoru nad wykonywaniem władzy rodzicielskiej. „Odżyła” pełnia władzy rodzicielskiej obojga rodziców, mimo iż żadne z nich nie wykonywało obowiązków co do osoby dziecka zbliżającego się do pełnoletności.

W podsumowaniu powyższych uwag ponownie wymaga podkreślenia, że badanie praktyki wykazało, iż „przywrócenie” władzy rodzicielskiej jest traktowane jako pojęcie zbiorcze obejmujące różne rodzaje spraw, których celem jest „odzyskanie” lub nabycie pełnej władzy rodzicielskiej przez rodziców nad ich dziećmi. Różna jest częstotliwość rozpoznawania grup spraw traktowanych przez sądy, jako należących do wskazanej kategorii zbiorczej. W konsekwencji badanie objęło w poszczególnych grupach spraw różną liczbę akt, proporcjonalną do występowania określonych spraw w praktyce. Dlatego liczba zbadanych spraw dotyczących przyznania władzy rodzicielskiej pomałżeńskiemu ojcu i spraw o uchylenie zawieszenia władzy rodzicielskiej była na tyle mała, że formułowanie ocen czy zaleceń dotyczących wymienionych spraw nie byłoby uprawnione.

- Orzecznictwo w zbadanych sprawach z art. 111 § 2 k.r.o. nie nasuwa uwag krytycznych (za wyjątkiem zarzutu zbyt rzadkiego wysłuchania dzieci). Natomiast pośrednio z analizy spraw o uchylenie zarządzenia z art. 109 k.r.o. o **nadzorze kuratora** nad sprawowaniem władzy rodzicielskiej wynika, że ten rodzaj ograniczenia władzy rodzicielskiej, co najmniej w części przypadków, w niezadowalający sposób usuwa stan zagrożenia dobra dzieci. Świadczy o tym **konieczność jego sprawowania przez okres kilku lat** – jak wykazało badanie w skrajnych przypadkach ponad 12 lat (a to oznacza, że przez 2/3 czasu trwania władzy rodzicielskiej rodzice samodzielnie nie byli w stanie wykonywać jej należycie).
- Poddanie władzy rodzicielskiej nadzorowi kuratora najczęściej było związane z **alkoholizmem** przynajmniej jednego z rodziców pozostających we wspólnym pożyciu oraz z **nieporadnością** rodzica. Pozostawienie dziecka w rodzinie stanowi niewątpliwie wielką wartość dla dzieci i rodziców. Nie można jednak tracić z pola widzenia zagrożeń.
 - O ile przez cały czas co najmniej jedno z rodziców systematycznie nadużywa alkoholu, to nawet gdy skutkiem tego nie jest przemoc wobec dzieci i/lub innych domowników, bądź inne drastyczne zachowania (o ile wystąpiłyby, to zapewne spowodowałyby pozbawienie władzy rodzicielskiej), a „jedynie” zły wzorzec postępowania, to stan zagrożenia dobra dziecka jest poważny, a jego skutki mogą być także odległe w czasie.
 - Jeżeli przyczyną stanu zagrożenia dobra dziecka jest **nieporadność** rodzica, to niezależnie od nadzoru, którego istotą jest okresowa kontrola (sprawdzanie, ocena) działań rodzica, potrzebna jest systematyczna pomoc. Wiadomo, że kuratorzy jej również udzielają rodzicom, choć zapewne w różnym zakresie i w różny sposób, bowiem obciążenie zawodowych kuratorów rodzinnych pracą jest znaczne³³, a jednocześnie nie ma powszechnie obowiązującego, ustandaryzowanego minimalnego

³³ Z wypowiedzi Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości na posiedzeniu Krajowej Rady Kuratorów 6 listopada 2013 r. (tekst był dostępny na stronie internetowej Ministerstwa Sprawiedliwości w dniu 10.11.2013, ms.gov.pl) wynika, że „pion kurateli rodzinnej” liczy 2002 kuratorów. Według danych Krajowej Rady Kuratorów średnie obciążenie sprawami kuratora rodzinnego wynosiło w 2005 r. 113,4 (w tym sprawował 68,9 nadzorów), a wywiadami 189,9.

zakresu obowiązków kuratora w ramach nadzoru nad wykonywaniem władzy rodzicielskiej. Wydaje się, że bieżącej, systematycznej pomocy powinien udzielać asystent rodziny. Kurator zaś spełniałby funkcje charakterystyczne dla nadzoru, umożliwiając sądowi szybkie podejmowanie właściwej ingerencji, gdy tylko okaże się potrzebna.